

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ

КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВ

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Конспект лекцій

для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» спеціальності 181 «Харчові
технології» денної форми навчання

МИКОЛАЇВ

2022

УДК 664.003.1

E45

Друкується за рішенням науково-методичної комісії факультету менеджменту МНАУ від 28.04.2022р. протокол № 9.

Укладач

Т.Г. Олійник – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств, Миколаївський національний аграрний університет.

Рецензенти

Волошина-Сідей В.В. - канд. екон. н., ст. викладач кафедри фінансів та обліку Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського

Бобровська Н. В. к.е.н., старший викладач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Загальна характеристика харчової промисловості.....	5
Тема 2. Класифікація галузей і структура харчової промисловості.....	16
Тема 3. Організаційна структура управління харчовою промисловістю.....	22
Тема 4. Якість, стандартизація і сертифікація продукції.....	28
Тема 5. Ефективність діяльності підприємств.....	37
Тема 6. Основні виробничі фонди підприємств харчової промисловості.....	43
Тема 7. Оборотні фонди підприємств харчової промисловості.....	52
Тема 8. Сировинні ресурси і ефективність їх використання.....	59
Тема 9. Трудові ресурси.....	68
Тема 10. Продуктивність праці та організація заробітної плати в харчовій промисловості.....	74
Тема 11. Собівартість продукції.....	81
Тема 12. Прибуток і рентабельність підприємств харчової промисловості...	87
Список використаних джерел.....	94

ВСТУП

Харчова промисловість являється стратегічно важливою галуззю національного виробництва, від якої безпосередньо залежить економічний добробут українського народу та ефективний розвиток національного господарства країни. Зростаючий світовий та внутрішній попит на продовольство сприяє розвитку харчової промисловості, а також внутрішньої і зовнішньої торгівлі продовольчими продуктами.

Недостатня увага до діяльності харчових підприємств з боку держави, експертного середовища та громадськості, приводять до того, що ті виробляють продукцію низької якості, часто використовуючи шкідливі для людини домішки, забруднюють навколишнє середовище, програють конкурентну боротьбу іноземним виробникам, слабо представлені на ринках розвинутих країн, демонструють низький рівень господарської координації, стоять осторонь проблем розвитку місцевих громад тощо.

Конспект лекцій «Економіка підприємств харчової промисловості» написано відповідно до програми курсу «Економіка підприємств харчової промисловості». В ньому розглядається загальна характеристика харчової промисловості, класифікація її галузей та структура. Ґрунтовно висвітлено засади формування та використання всіх видів ресурсів (трудових ресурсів, основних та оборотних фондів). Значну увагу приділено сировинним ресурсам і ефективності їх використання. Розглянуто питання продуктивності та оплати праці, собівартості продукції, прибутку і рентабельності підприємств харчової промисловості.

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Місце харчової промисловості у господарстві України.
2. Чинники розміщення підприємств, що виробляють харчові продукти.
3. Виробництво продуктів харчування в Україні.
4. Традиційні виробництва харчової промисловості окремих країн світу.
5. Вплив глобалізації на харчову промисловість.

1. Місце харчової промисловості у господарстві України

Україна має надзвичайно *сприятливі умови* для розвитку харчової промисловості: *широка сировинна база, місткий внутрішній ринок, достатня кількість трудових ресурсів*. Наша країна вже вийшла на світові ринки з окремими видами продукції харчової промисловості й має великий потенціал для подальшого розширення асортименту якісної продукції харчових товарів, які спрямовані як на внутрішнє споживання, так і на експорт.

Харчова промисловість – група виробництв, що забезпечують переробку сировини сільського, рибного та лісового господарства на харчові продукти та напої.

За кількістю зайнятих й обсягом валової продукції харчова промисловість належить до *одного з найважливіших виробництв у господарстві України*. Останнім часом відбуваються *позитивні зрушення у технологічному рівні забезпечення виробництв, збільшенні обсягів та урізноманітненні асортименту продукції харчової промисловості, залученні вітчизняного та іноземного капіталу*. Водночас вітчизняні харчові продукти витісняються з внутрішнього й зовнішнього ринку продовольчих товарів, зменшуються обсяги надходжень до бюджету та валютних надходжень у країну від експортних операцій. У зв'язку з використанням харчових добавок, барвників, консервантів зростає термін зберігання продовольчих товарів, але водночас погіршується їх якість та виникає небезпека їх споживання. Для України, як для одного із значних виробників сільгосппродукції, залишається актуальним нарощування потужностей харчової промисловості з метою не лише повного забезпечення населення якісними та різноманітними харчовими продуктами вітчизняного виробництва, а й зростання частки в експорті готових товарів, а не сировини.

2. Чинники розміщення підприємств, що виробляють харчові продукти

Харчова промисловість України складається з понад 20 виробничих напрямів, які дають як готову продукцію, так і напівфабрикати. Основними чинниками їх розміщення є або *сировинний*, або *чинник споживача*. Це залежить від низки причин.

Перша з них – *матеріаломісткість виробництва*. Якщо витрати сировини перевищують вихід кінцевої продукції у кілька разів, то виробництва розміщуються біля *джерел її постачання*. Також чинник сировини є визначальним у разі, якщо *сировина нетранспортабельна*, тобто втрачає якість за тривалого перевезення. До таких виробництв належать:

- *олійно-жирове;*
- *цукру;*
- *тваринних жирів та сиру;*
- *перероблення та консервування фруктів і овочів;*
- *перероблення та консервування риби;*
- *розлив мінеральних вод.*

Витрата сировини на 1 т кінцевої продукції у цих виробництвах дуже висока. Наприклад,

- *на 1 т соняшникової олії залежно від якості насіння йде від 4 до 8 т сировини;*
- *щоб одержати 1 т цукру, витрачають 7,3 т цукрових буряків;*
- *для виробництва вершкового масла витрачається 23 т молока*
- *твердого сиру – 9,4 т молочної сировини.*

Під час далекого транспортування псуються овочі, фрукти, природні мінеральні води, а в коренеплодах цукрових буряків зменшується вміст цукру. Через те усі зазначені виробництва зорієнтовано на *чинник сировини*.

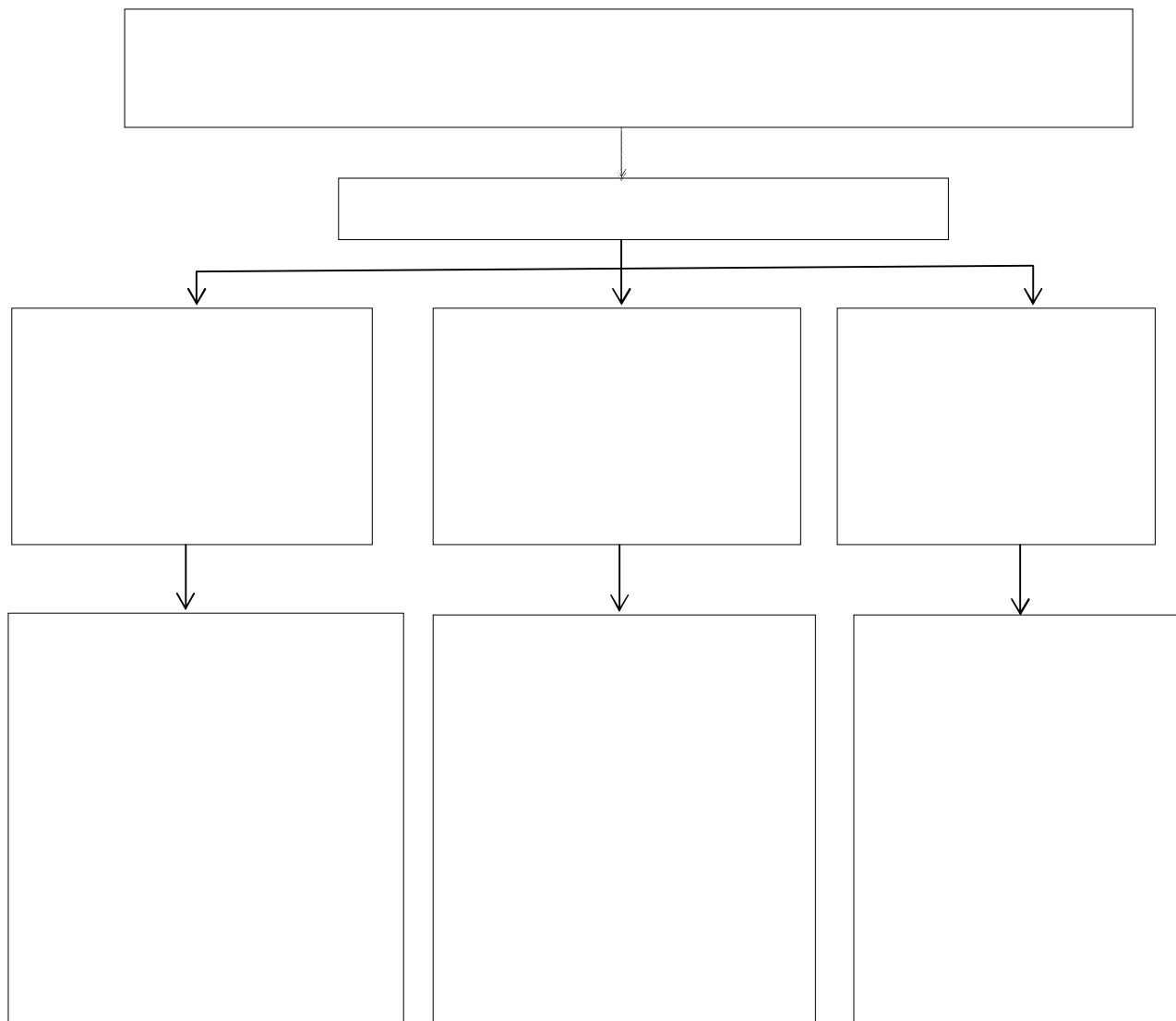
Ті виробництва харчової промисловості, кінцева продукція яких має *короткий термін зберігання або втрачає якість під час транспортування*, а на виробництво 1 т продукції витрачається близько 1 т сировини, тяжіють до *чинника споживача*. Це виробництво

- *хліба, хлібобулочних і борошняних виробів*
- *виробництво кондитерських виробів*
- *виробництво молочних продуктів*
- *виробництво пива та безалкогольних напоїв.*

Ці виробництва мають широкую географію й розміщуються у багатьох населених пунктах.

Деякі виробництва харчової промисловості, витратити сировини в яких трохи більше, ніж 1 т на 1 т кінцевої продукції, можуть бути зорієнтовані або на чинник сировини, або на чинник споживача. Це виробництво

- м'яса та м'ясних продуктів
- борошномельно-круп'яне виробництво
- виробництво виноградних та плодово-ягідних вин
- виробництво тютюнових виробів.

3. Виробництво продуктів харчування в Україні

Олійно-жирове виробництво

В Україні значного рівня розвитку набуло олійно-жирове виробництво, яке переробляє олійні культури (соняшник, сою, ріпак) на рослинні жири. Україна є одним із світових лідерів за виробництвом соняшникової олії й посідає 1-ше місце у світі за її експортом. Оскільки основні посівні площі

під олійними культурами розташовуються у *степовій зоні*, там розміщені підприємства олійно-жирової промисловості.

В Україні працює близько *10 великих виробників рослинної олії*, які контролюють до 90% всього виробництва. Найбільшим виробником соняшникової олії в Україні є компанія «Сантрейд» (Дніпро), яка випускає олію під торговою маркою «Олейна». Працюють потужні олійно-жирові комбінати у *Полтавській, Харківській, Одеській, Кіровоградській, Запорізькій, Чернівецькій, Вінницькій областях*. Окрім олії вони дають *маргарин, майонез, мило, кондитерські жири* тощо.

Виробництво цукру

Одним із *найстаріших в Україні* є виробництво цукру, яке працює з першої половини XIX ст. Нині воно переживає спад виробництва через *зменшення попиту на буряковий цукор на світовому ринку й зростання на тростинний*. Понад половину цукру в Україні споживає населення, частина становить сировину для низки підприємств харчової промисловості: кондитерської, хлібопекарної, виноробної, безалкогольних напоїв та інших. Розміщення цукрової промисловості переважно визначається площами цукрового буряка у *лісостеповій зоні*. Більшу частину цукру дають *Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області*. На відходах цукрового виробництва працює спиртова промисловість.

Виробництво тваринних жирів та сиру

В Україні працює майже 50 маслосирзаводів, наближених до сировини. Найвідоміші з них – *Каланчацький (Херсонська область), Баштанський (Миколаївська область), Ванярьський та Тульчинський (Вінницька область), Васильківський (Київська область), Глобінський та Пирятинський (Полтавська область), Звенигородський комбінат (Черкаська область), Корпорація «Клуб Сиру» (Київ), «Бель Шостка Україна» (Сумська область)* та інші.

Перероблення та консервування фруктів і овочів

У *південних областях України та на Закарпатті*, де розміщено основні посіви теплолюбних овочевих культур, плантації ягід та сади, розвивається *плодоовочеконсервна промисловість*. Головними центрами розвитку є *Каховка (Херсонська область), Ізмаїл (Одеська область), Мелітополь та Бердянськ (Запорізька область)*. Працюють також підприємства у *Черкасах, Житомирській, Вінницькій, Полтавській областях*.

Перероблення та консервування риби

Центрами рибної промисловості, що виробляють рибні консерви, є *приморські міста: Очаків, Білгород-Дністровський, Бердянськ, Генічеськ, Маріуполь, Миколаїв*.

Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів

Хлібобулочні вироби, основною сировиною для яких є хлібне борошно (пшеничне, житнє), сіль, вода, цукор, дріжджі, випускає хлібопекарне виробництво. В Україні воно набуло промислових масштабів з 30-х рр. ХХ ст. Хлібом вважається виріб масою понад 400 г, булочні вироби – менші. Підприємства хлібопекарної промисловості існують у багатьох населених пунктах. Їх називають хлібозаводами, а їх об'єднання – хлібокомбінатами. На частині з них виробничі процеси автоматизовано. У великих містах хлібозаводів може бути декілька. Державна акціонерна компанія «Хліб України» – провідний оператор на українському ринку зерна, у галузі виготовлення хлібних та інших борошняних виробів.

В Україні працює понад 60 підприємств з виробництва макаронів, у тому числі, найбільші у Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі, Хмельницькому, Рівному.

Виробництво кондитерських виробів

Одне з найважливіших у харчовій промисловості України – кондитерське виробництво. В ньому працює близько 800 підприємств, з яких 90% випускають борошняні кондитерські вироби (печиво, вафлі, торти) і тільки 10% – цукристи: шоколад, карамель, цукерки, драже тощо. Сім найбільших кондитерських підприємств України виробляють майже 3/4 загального обсягу продукції. Найбільшими виробниками кондитерських виробів в Україні є компанії: *Roshen* (фабрики у Києві, Вінниці, Маріуполі, Кременчуку, є філії за кордоном), ЗАТ «АВК» (головний офіс у Києві, фабрики у Дніпрі, Донецьку, Луганську, Мукачеві), ЛКФ «Світоч» (Львів; контрольним пакетом акцій володіє швейцарська корпорація Nestle), ЗАТ «Крафт Фудз Україна» (є частиною компанії США, Тростянець Сумської області, філія у Вишгороді під Києвом), ЗАТ «ВО «Київ Конті» (Костянтинівка Донецької області). За оцінкою спеціалістів, ємність внутрішнього ринку кондитерських виробів становить близько 1 млн тонн на рік. Практично всі товарні групи кондитерської промисловості розвиваються завдяки освоєнню виробниками нових рецептур і поліпшенню технологічного обладнання. Частка України на світовому ринку кондитерських виробів досягає 1 %. Продукція експортуються у більш ніж 50 країн світу.

Виробництво молочних продуктів

Підприємства з виробництва із суцільномолочної продукції, молочних консервів, сухого молока, м'якого сиру, бринзи, морозива та іншої молочної продукції об'єднує молочна промисловість. Вона поширена у багатьох населених пунктах й представлена понад 350 підприємствами. В Україні

спостерігається стабільне зростання обсягів виробництва практично всіх основних. Найбільш рентабельним є виробництво дієтичної продукції: йогурту, ряжанки, кефіру.

Виробництво пива та безалкогольних напоїв

Традиційним для нашої держави є *пивоварне виробництво*. На ринку пива України діють 50 заводів. Майже 2/3 ринку контролюють 2 українські підрозділи найбільших світових пивоварних концернів: «САН ІнБев Україна» (об'єднує пивзаводи Чернігова, Харкова, Миколаєва) – 32 % та Carlsberg Group (підприємства Києва, Запоріжжя, Львова) – 29,5 %. Працюють великі вітчизняні пивні корпорації: ЗАО «Оболонь» (24,5 %) (підприємства Києва, Фастова, Охтирки), ПрАТ «Ефес Україна» (Донецьк) (5,2 %) та ТЗОВ ТВК «Перша приватна броварня» (Львів, Радомишль) (2,8 %). Також існують близько 25 «незалежних» броварень, які не входять до складу великих пивних корпорацій.

Серед *виробників безалкогольних напоїв* найбільш відомі центри – Бровари («Кока-Кола»), Київ («Росинка»), *натуральних соків та газованих напоїв* – Миколаїв («Сандора», дочірня компанія «Пенсі»).

Розливом природних мінеральних вод відомі на Полтавщині – Миргород, у Прикарпатті – Трускавець та Моршин, на Закарпатті – Поляна, на Донеччині – Слов'янськ.

Виробництво м'яса та м'ясних продуктів

Забезпечує населення свіжим та мороженим м'ясом, м'ясними напівфабрикатами, ковбасними виробами та м'ясними консервами м'ясна промисловість. Нині м'ясо завдяки сучасним технологіям (глибоке заморожування) може зберігатися впродовж тривалого часу та транспортуватися на далекі відстані. Відходи ж виробництва незначні. *М'ясокомбінати є у всіх областях України, найбільші з них – у Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Луганську, Львові.*

Борошномельно-круп'яне виробництво

Переробляє зерно на борошно і крупу борошномельно-круп'яна промисловість. Залежно від виду сировини розрізняють борошно пшеничне, житнє, ячне, вівсяне, кукурудзяне, гречане тощо. Крупи бувають: з проса (пшоно), гречки (ядриця, проділ), рису (шліфований або полірований), ячменю (ячні, перлові), вівса (вівсяні «геркулес», толокно), пшениці (манна, «артек»). Споживачами продукції борошномельно-круп'яної промисловості є хлібопекарні, макаронні, кондитерські, комбікормові заводи. Відходи та деякі крупи йдуть для годівлі худоби. В Україні борошномельно-круп'яна промисловість є в усіх великих, середніх та малих містах. Найбільшими

центрами є Київ, Харків, Дніпро, Одеса, Миколаїв, Запоріжжя, Львів, Тернопіль.

Виробництво виноградних та плодово-ягідних вин

В Україні виноробна промисловість znana своїми давніми традиціями. Великі виноробні райони зорієнтовані на сировину: виноград або садово-ягідні культури. До них належать *Крим, Закарпаття, Одеська, Херсонська та Запорізька області*. Там виробляють марочні вина – високоякісні вина тривалої витримки (1,5 – 15 років), що створені за спеціальними технологіями. Відомими брендами виноробної промисловості України є «Алушта», «Сонячна Долина», «Чорний Доктор», «Наддніпрянське», «Троянда Закарпаття». Столові плодово-ягідні вина виробляють у місцях їх споживання.

Виробництво тютюнових виробів

Традиційно до харчової промисловості відносять виробництво тютюнових виробів. Воно окрім *цигарок, цигаркового тютюну та махорки спеціалізується на виробництві нікотинових препаратів, лимонної та яблучної кислот, засобів боротьби зі шкідниками рослин*. У зв'язку зі шкідливістю куріння важливого значення набуває переробка сортів тютюну з низьким вмістом нікотину. Нині в Україні діють *найбільші тютюнові фабрики у Кременчуку, Прилуках, Києві, Харкові, Львові*. Вони перебувають у власності японської (*Japan Tobacco International*), британської, американської (*British American Tobacco*), швейцарської (*Philip Morris*) компаній. Невеликі тютюнові фабрики у Дніпрі, Одесі, Донецьку контролюються вітчизняним капіталом. Тютюнова промисловість є імпортозалежною. В Україну сировина та готові тютюнові вироби завозяться більш ніж із 40 країн світу: Бразилії, США, Зімбабве, Туреччини, Греції, Індії, Казахстану, Киргизстану. Це супроводжувалося різким скороченням вирощування тютюну і майже повним занепадом вітчизняних ферментаційно-тютюнових заводів.

4. Традиційні виробництва харчової промисловості окремих країн світу.

Із сільським господарством традиційно пов'язана харчова промисловість. У всіх країнах світу вона складалася протягом тривалого часу. Проте деякими виробництвами та продовольчими товарами країни знані у всьому світі. Найбільш різноманітною є харчова промисловість країн Європи. Виходячи з багатотисячолітніх традицій та природних умов, там складалося неповторне виробництво харчових товарів.

Світове **виробництво молока й молочних продуктів** збільшується, оскільки зростає споживання в країнах, що розвиваються. Провідними виробниками молока у світі є США, Індія, країни ЄС, Китай, Бразилія, а головні виробники молочної продукції — компанії економічно розвинених країн, наприклад французькі *Lactalis («Лакталіс»)* і *Danone («Данон»)*. Зокрема, Lactalis є світовим лідером з виробництва сирів відомих торгових марок President, Galbani і Parmalat. Свою продукцію компанія виробляє у понад 40-ка країнах, а продає у 80-ти. Так, **«молочною фермою»** Європи називають Данію. Найбільше сиру постачають на експорт країни Європи - Швейцарія, Нідерланди. Лідером є Франція, де в промислових масштабах виробляють 365 сортів сиру. Сир — здебільшого продукт споживання населення розвинених країн світу північної півкулі.

Виробництво вершкового масла скоротилось у США та країнах Західної Європи через зміни у структурі харчування населення. Проте воно зросло у країнах Азії, особливо в Індії. Значною мірою це пов'язано з необхідністю переробки молока, адже ця країна — третій у світі його виробник. Зростає також маргаринове виробництво у країнах, що розвиваються, через значно меншу його вартість.

М'ясна промисловість світу дуже різноманітна. Обсяг виробництва визначається культурними, історичними й релігійними переконаннями населення різних країн. Так, країни Перської затоки визначаються на тлі інших країн Азії високим обсягом споживання яловичини. М'ясні продукти є основним джерелом високоцінних тваринних білків, тому зростання їхнього споживання є одним з основних показників підвищення добробуту населення. Виробництво м'яса на душу населення в середньому у світі становить лише 36 кг на рік, тоді як у Данії воно сягає 365 кг проти 4,6 кг в Індії.

Збільшення споживання м'яса птиці (особливо курятини) у світі зумовлено такими чинниками, як:

- впровадження промислових інтенсивних методів відгодівлі птиці;
- зосередження більшості виробництва товарної продукції в рамках великих вертикальних холдингів;
- швидкий обіг коштів та високий рівень рентабельності виробництва м'яса птиці;
- курятина має найнижчу ціну серед усіх видів м'яса на ринку, тому вона може задовольнити постійно зростаючий споживчий попит у країнах, що розвиваються.

У світі більш ніж половину м'яса птиці виробляють птахофабрики з вирощування курей-бройлерів. Вони розміщені в переважній кількості країн

світу, адже щодо її споживання відсутні релігійні чи культурні обмеження. Найбільше виробляють і споживають курятину в **США**. Друге місце з виробництва та споживання займають **Китай і Бразилія**, яка є найбільшим її експортером у світі. Лідерами зі споживання курятини на душу населення є ОАЕ, Кувейт, Бразилія й Гонконг/Сянган (САР Китаю).

Розміщення виробництва м'яса у світі має певні особливості:

- більш ніж половину світового виробництва м'яса зосереджено в країнах, що розвиваються;
- головним регіоном з виробництва м'яса є Азія, де триває зростання обсягів його виробництва та споживання;
- майже вдвічі зменшилася його частка у Східній Європі;
- провідним експортером м'яса у світі (47 %) є Західна Європа;
- Північна Америка зберегла друге місце за обсягами експорту м'яса у світі (20 %), а Австралія й Нова Зеландія — третє (12 %).

Серед регіонів світу лідерами у продукуванні м'яса є Азія, Європа і Північна Америка, а серед країн — Китай, США, Бразилія, країни ЄС. Найбільшими експортерами м'ясної продукції є Австралія, Нова Зеландія, Данія, Нідерланди, США. На експорт працює м'ясоохолоджувальна промисловість Аргентини та Уругваю.

Рибна промисловість виробляє удвічі менше товарної продукції, ніж м'ясна промисловість. Риболовецький флот і спеціалізовані порти з підприємствами з глибокої переробки морепродуктів дозволяють забезпечувати необхідний рівень їхнього споживання. На країни басейну Тихого океану припадає більше 70 % усіх рибо- та морепродуктів світу. Лідерами за уловом є Китай, Перу, Чилі. Одне з перших місць у виробництві товарної продукції рибної промисловості зайняла аквакультура. У Норвегії, наприклад, лосося вирощують більше, ніж виловлюють у відкритому морі. Провідні відповідні рибницькі господарства не лише виловлюють, а й здійснюють переробку риби. Впровадження сучасних індустріальних технологій інтенсивного рибництва зумовило концентрацію виробництва окремих видів ставкових риб у малих країнах Європи. Наприклад, Данія постачає на експорт більшу частину форелі, яку вирощено та перероблено в її рибницьких господарствах.

Високоякісні рибні консерви випускають приморські держави: Норвегія, Ісландія, Іспанія, Португалія, Латвія (шпроти).

У світовому **олійному виробництві** переважають **пальмова і соєва олії**. Лідерами з її виробництва є Індонезія, Китай, Малайзія і країни ЄС. Індонезія та Малайзія є найбільшими постачальниками на світовий ринок пальмової олії, Аргентина і Бразилія - соєвої, Канада - ріпакової, а Україна й

Росія - соняшникової. Серед найбільших імпортерів олії - Індія, Китай, країни ЄС. Багато соняшникової олії вивозить на світовий ринок Аргентина.

Виробництво оливкової олії налагоджене у багатьох країн Середземномор'я, але лідерами є Іспанія (36% світового виробництва), Італія (25%) та Греція (18%).

Переробкою та консервуванням овочів та фруктів займаються країни південної та центральної Європи: Італія, Болгарія, Угорщина.

Батьківщиною **макаронної промисловості** є Італія.

Ковбасами та пивом славиться Німеччина.

На весь світ відомі тютюнові вироби Болгарії, Греції, Македонії, Албанії, Боснії і Герцеговини.

Останнім часом набуло розвитку використання напівфабрикатів та розширилася мережа швидкого харчування «фаст-фуд», батьківщиною яких є США. США вирізняється виробництвом м'ясних, молочних та овочевих консервів.

Потужна харчова промисловість склалася у країнах Латинської Америки. Головне її виробництво – **цукрова промисловість**, яка основана на переробці *цукрової тростини*. Особливого розвитку вона набула у *Бразилії, Мексиці, Колумбії, на Кубі та інших країнах Карибського басейну*. Найбільшими виробниками й водночас експортерами цукру є «тростинові» країни - *Бразилія, Індія, Таїланд, Мексика, Гватемала*, а також європейські країни - *Франція, Німеччина, що виробляють буряковий цукор*. Водночас США, Китай, Індонезія, маючи немалі обсяги виробництва, належать до найбільших споживачів та імпортерів цього солодкого продукту.

У **виробництві кави, чаю, какао** між виробниками сільськогосподарських культур і головними споживачами готової продукції склалася традиційна спеціалізація в рамках міжнародних організацій країн експортерів та імпортерів цієї продукції. Виробники (країни, що розвиваються) постачають первинно оброблену сировину, а споживачі (переважно економічно розвинені країни) пристосовують її для власних потреб і нерідко стають потужними експортерами готової продукції (США, Велика Британія, Швейцарія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Австрія). Водночас країни-виробники чайного листа виступають також значними постачальниками готового чорного і зеленого чаю (Індія, Шрі-Ланка, Кенія, Китай, Індонезія), фасуванням какао (Кот-Д'Івуар, Гана, Нігерія, Індонезія), кави (Бразилія, Колумбія, Індонезія).

Виробництво вина загалом поширене у восьми десятках країн, які умовно поділяють на виробників вин Старого Світу (Європа і Близький Схід) і Нового Світу (інші регіони). Провідні виноробні регіони світу зосереджені в

середземноморських субтропіках або сусідніх помірних широтах. Найбільшими виробниками вина є країни Південної і Західної Європи - Італія, Франція та Іспанія, які продукують близько половини його світового річного обсягу. Виноробство є також «візитівкою» Болгарії, Молдови та Грузії.

У **пивоварній промисловості** лідерство за Китаєм, США, Бразилією, Німеччиною, Мексикою, Росією. Американські, британські, нідерландські та данські компанії контролюють світовий ринок пива. Сучасною тенденцією розвитку у виробництві напоїв є зростання попиту на безалкогольну продукцію. Американська харчова **ТНК Coca-Cola** - найбільший у світі виробник концентратів, сиропів і безалкогольних напоїв. Свою продукцію компанія постачає у понад 200 країн світу.

В країнах Азії та Африки харчова промисловість розвивається швидкими темпами. Вона представлена переважно первинною переробкою сировини. Розширилося експортне значення консервованої продукції: екзотичних тропічних фруктів. Важливого значення набула олійна промисловість, яка представлена виробництвом пальмової та арахісової олії. Низка країн відома виробництвом тростинного цукру, фасуванням какао, кави та чаю.

5. Вплив глобалізації на харчову промисловість

У процесі глобалізації світової економіки дедалі більший сектор світового ринку стає підконтрольним ТНК. Вони є дуже потужними виробниками харчових продуктів, які контролюють окремі сегменти світового ринку продовольства. Найбільшими компаніями є:

- *«Бунге» із США* (виробництво рослинної олії, маргарину, майонезу та цукру);
- *«ІнБев» з Бельгії* (виробництво пива);
- *«Кока-Кола» із США* (виробництво сокових концентратів, сиропів і безалкогольних напоїв);
- *«Крафт Фудс» із США* (виробництво виробів із шоколаду, кави, солоних снєків і печива);
- *«Нестле» зі Швейцарії* (виробництво розчинної кави, мінеральної води, морозива, бульйонів, молочних продуктів, кондитерських виробів, дитячого харчування);
- *«САБМіллер» з Великої Британії* (виробництво пива);
- *«Юнілевер» з Великої Британії* (виробництво морозива, сирів і чаю)

ТЕМА 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ГАЛУЗЕЙ І СТРУКТУРА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Структура харчової промисловості.
2. Класифікація галузей харчової промисловості.
3. Перспективи розвитку харчової промисловості.

1. Структура харчової промисловості

Харчова промисловість – це комплекс підприємств, галузей, що виробляють продукти харчування та деякі інші товари (мило, оліфу, гліцерин, спирт, парфумерію, тощо).

Харчова промисловість відноситься до стратегічно важливих галузей промисловості будь-якої держави. Підприємства харчової промисловості формують продовольчу безпеку країни, забезпечуючи населення життєво необхідними товарами.

До складу харчової промисловості входять три галузі:

1. Харчосмакова
2. М'ясна і молочна
3. Рибна

Найбільша з них – харчосмакова промисловість. Вона об'єднує спеціалізовані галузі, згруповані за принципом спільності продукції, що виробляється. Крім того, галузі відрізняються характером сировини, технологічним процесом, професійним складом кадрів та іншими особливостями.

Галузями харчосмакової промисловості є:

Цукрова – галузь харчової промисловості, яка виробляє цукор-пісок, рафінад та побічні продукти, такі як жом для корму тварин та мелясу. В Україні це одна з найстаріших і найважливіших галузей харчової промисловості, продукція якої до 1914 року, поруч із збіжжям, була найважливішим предметом експорту. В Україні цукор виробляється в основному з цукрових буряків. З середини 1950-х років, спочатку як у рамках допомоги для Куби, деяка частина цукру виробляється шляхом перегонки темного цукру отриманого з цукрової тростини. Понад половину цукру в Україні споживає населення, частина становить сировину для низки галузей харчової промисловості.

Хлібопекарна - одна з найбільших галузей харчової промисловості, підприємства якої виробляють різні види хлібопекарних виробів з

продовольчого борошна (хліб та булки різних сортів, пиріжки, борошністі кондитерські печива тощо). До початку 1920-их років в Україні хлібопекарна промисловість не існувала. Потреби маси населення у хлібопекарних виробках задовольнялося переважно домашнім виготовленням їх. Пекарні, що діяли головним чином у великих та середніх містах були дрібні, основані на ручній праці. Потужна високомеханізована хлібопекарна промисловість постала за перших п'ятирічок. Перший великий хлібозавод було збудовано в Одесі у 1930 році. Пізніше введено в дію хлібозаводи в Києві, Харкові, майже в усіх містах Донбасу та інших промислових центрах УРСР.

Кондитерська – галузь харчової промисловості, підприємства якої виготовляють кондитерські вироби. Сировиною для них є продукція цукрової, борошномельно-круп'яної, молочної та ін. галузей господарства. Перші кондитер. фабрики в Україні побудовано наприкінці 19 ст. у Харкові й Одесі та на поч. 20 ст. – у Києві.

Макаронна - галузь харчової промисловості, підприємства якої виготовляють макаронні вироби. Першу макаронну фабрику засновано в 1797 в Одесі. В 1913 в країні було 39 макаронних підприємств.

Жироолійна – підгалузь харчової промисловості, що переробляє олійні культури на жири. Серед культур - соняшник, соя, ріпак, льон тощо. Виробництво соняшникової олії є потужним агропромисловим комплексом, який об'єднує виробників насіння і жироолійної продукції. У 2011 році Україна була одним із світових лідерів виробництва соняшникової олії. І займала перше місце у світі за її експортом. Соняшникове насіння було найрентабельнішою аграрною продукцією України 2015 року. За підсумками 2019 р. рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику в усіх підприємствах становив 23,5% і став найвищим серед усіх видів сільськогосподарської продукції.

Спиртова - галузь харчової промисловості, що виробляє етиловий (винний) спирт-сирець і спирт-ректифікат з харчової сировини (зерна, картоплі, меляси тощо). Спирт застосовують у лікерно-горілчаному виробництві, для зміцнення вин, у парфумерно-косметичній і кондитерській промисловості, для виготовлення оцту, а також у вітамінному виробництві, у медицині й техніці. На спиртових заводах одержують хлібопекарські й кормові дріжджі, рідку вуглекислоту, кормові вітаміни тощо.

Лікєро-горілчана - галузь харчової промисловості, підприємства якої випускають різні види горілки та лікєро-горілчаних виробів. Для виробництва горілки застосовують ректифікований спирт, одержаний переважно із зерна (пшениці, жита, ячменю, кукурудзи), меляси (патоки), дефектного цукру, картоплі, відходів сокових заводів. Лікєро-горілчані

вируби виготовляють із спирту, соків, морсів, настоїв утворених. переробленням плодоягідної й ароматичної рослинної сировини з додаванням цукру сиропу, виноградних вин, коньяку, лимонної кислоти та інших продуктів, а також етилового спирту-ректифікату та спеціально підготовленої води.

Виноробна промисловість включає усі види діяльності, пов'язані з виробництвом та переробкою винограду, а саме виноградарство (виращування винограду технічних сортів, призначених для промислової переробки); первинне виноробство (виробництво виноматеріалів з винограду); вторинне виноробство (переробка виноматеріалів у вино).

Виробництво винограду в нашій країні зосереджено в таких регіонах, як АР Крим, Одеська, Херсонська, Миколаївська та Закарпатська області. Виращуванням цієї культури займаються спеціалізовані сільськогосподарські підприємства.

Пивоварна промисловість - є однією з важливих галузей харчової промисловості. Основною сировиною для виробництва пива являється ячмінний солод, хміль і вода, від їх якості і підготовки залежать смакові, поживні і інші споживчі властивості пива. Пивоварна галузь України та інших країн спеціалізується на виробництві світлих і темних сортів пива.

Дріжджова промисловість. Дріжджі - позатаксономічна група одноклітинних грибів, які втратили міцеліальну будову у зв'язку з переходом до проживання у рідких і напіврідких, багатих на органічні речовини субстратах. На даний час галузь виробництва дріжджів в Україні поділений між чотирма основними підприємствами: СП ЗАТ «Одеські дріжджі» (м. Одеса з турецьким капіталом), ПАТ «Балекс» (м. Харків), ПАТ «Наdejда» (м. Кривий Ріг з французьким капіталом), ПАТ «Компанія Ензім» (м. Львів).

Крохмало-патокова - галузь харчової промисловості, підприємства якої виробляють крохмаль, патоку, глюкозу та інші продукти. Основною сировиною є картопля і кукурудза. Крім того, використовують пшеницю, сорго, рис та інші злаки з високим вмістом крохмалю.

Флодоовочева галузь харчової промисловості, підприємства якої займаються первинною переробкою і зберіганням овочів, плодів, ягід, картоплі та грибів. Основна продукція: сушені овочі, фрукти і картопля; солоні й квашені овочі, фрукти й гриби; флодоовочеві та грибні консерви; свіжоморожені овочі, фрукти, ягоди; екстракти, соки, морси тощо.

Соляна – галузь харчової промисловості, яка має своїм завданням видобувати й переробляти кухонну сіль; в Україні один з найдавніших і довгий час найважливіших промислів. Кухонну сіль видобувають з надр землі (кам'яна сіль, найпоширеніша), одержують з підземних розсолів або

штучних солоних розчинів (виварна сіль), з дна соляних озер (самосадна сіль) і з морської води (осадова сіль).

Чайна - галузь харчової промисловості, що виробляє чай байховий (чорний і зелений) пресований, розфасований із листків рослини. На Україні чайна промисловість представлена Одеською часрозважувальною фабрикою. Виробляють чай і з іншої сировини (липовий, морковний, фруктовий-ягідний, з лікарських трав).

Тютюново-махорочна галузь харчової промисловості, що виготовляє тютюнові і махоркові вироби (цигарки, цигарковий тютюн, махорку). Тютюнова промисловість спеціалізується також на виробництві нікотинових препаратів, виробництва лимонної та яблучної кислот, засобів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур.

Виробництво безалкогольних напоїв Іноземні підприємства: «Кока-Кола Беверіджиз Україна Лімітед» (філія «Київський завод» поряд із с. Велика Димерка Броварського району Київської області), «Сандора» корпорації «Пепсіко» (завод у с. Мішково-Погорілове Вітовського району Миколаївської області) Великі підприємства з виробництва безалкогольних напоїв розташовано також у містах Фастів (Київська область), Красилів (Хмельницька область), Охтирка (Сумська область), Бершадь (Вінницька область) Виробництво мінеральних вод Газована натуральна мінеральна вода Лідером в Україні є Львівська область Негазована мінеральна вода Лідером є Дніпропетровська область Міста їх розливу -- Миргород, Моршин, Трускавець В Україні у промисловій експлуатації перебуває 84 родовища мінеральних вод

Виробництво харчових концентратів

Інші виробництва (харчових кислот, оцту, сахарину, сухого льоду).

М'ясна і молочна промисловість складається з двох галузей – м'ясної та маслосироробної й молочної.

Молочна промисловість – галузь харчової промисловості, що об'єднує підприємства з виробництва молока та різних молочних продуктів. Основна продукція: питне й сухе молоко, вершки, сметана, масло, цільномолочні вироби, молочні консерви, твердий сир, бринза, морозиво, казеїн.

М'ясна промисловість – галузь харчової промисловості, підприємства якої здійснюють заготівлю та забій худоби, птиці, кролів та виготовляють м'ясо, ковбасні вироби, м'ясні консерви, напівфабрикати (котлети, пельмені та інші кулінарні вироби). М'ясна промисловість забезпечує населення м'ясом, напівфабрикатами, готовими виробами. За вартістю виробленої продукції ця галузь посідає перше місце в харчовій промисловості. М'ясна промисловість випускає сухі тваринні корми, цінні медичні препарати

(інсулін, гепарин, ліпокаїн та інші), а також амінокислоти. Побічні продукти забою худоби йдуть на харчові, технічні, медичні та інші цілі.

Сироробна промисловість - галузь промисловості, підприємства якої виробляють різні види сирів та інші молочні продукти.

Сироробна промисловість виробляє 50 видів сирів, які поділяють на групи:

- тверді (голландський, ярославський, радянський, костромський, алтайський, степовий і т. д.);
- напівтверді (латвійський, волзький, краснодарський);
- м'які сири (смоленський, мединський, перекусний, аматорський і т. д.);
- ропні (бринза, чанах, тушинський, осетинський, грузинський);
- перероблені сири (плавлені, сухі, розмелені).

Рибна промисловість охоплює підприємства з вилову і переробки риби, добування і переробки морського звіра, морепродуктів, холодильники і рибоконсервні підприємства. Підприємства виловлюють рибу, морепродукти та виробляють харчову, медичну, кормову й технічну продукцію. У внутрішніх водоймах виловлюють морську (скумбрія, бичок, криль, тюлька) та річкову рибу (короп, товстолоб, карась. Більше половини риби імпортують з Норвегії, США, Ісландії. Найбільшою компанією з виробництва рибної морепродуктів та імпорту риби до України є «Флагман Сіфуд» Центрами рибної галузі, що виробляють рибні консерви, є приморські міста: Очаків, Білгород-Дністровський, Бердянськ, Генічеськ, Маріуполь, Миколаїв.

Більшість галузей харчової промисловості належать до переробних. З харчових виробництв добувними є лише добування солі, вилов риби, добування морського звіра і морепродуктів, виробництво мінеральної води.

2. Класифікація галузей харчової промисловості

Галузі харчової промисловості поділяють на три групи залежно від природи сировини, яку вони використовують:

- рослинну сировину (цукрова, плодоовочева, олійна тощо);
- сировину тваринного походження (м'ясна, маслосироробна і молочна);
- несільськогосподарську сировину (рибна, соляна, виробництво безалкогольних напоїв).

За стадіями переробки сировини використовують таку класифікацію харчових галузей і обробних виробництв:

- первинної переробки сировини, де застосовують продукцію сільського господарства (спиртова промисловість, виробництво виноматеріалів, цукру - піску, первинна переробка чайного листа, переробка худоби і птиці).

- повторної переробки сировини, яка вже пройшла первинну обробку в галузях першої групи (хлібопекарна, макаронна, кондитерська, лікєро-горілочана, виробництво ковбас, м'ясних консервів, тютюнових виробів, виноградних вин тощо).

Для галузей першої групи характерний яскраво виражений сезонний характер виробництва (виробництво цукру-піску, плодоовочевих консервів, соків). Сезонність зумовлює чимало важливих особливостей їхньої господарської діяльності: неоднакову чисельність працюючих протягом року, велику частку позичених коштів, коли коливання змінного режиму тощо.

3. Перспективи розвитку харчової промисловості

Основними передумовами вдосконалення діяльності харчової промисловості є:

- здійснення якнайшвидшої комплексної модернізації харчових виробництв, спрямованої на інтенсифікацію відтворювальних процесів, упровадження у виробничий процес новітніх досягнень науки та техніки;
- прискорення науково-технічного прогресу;
- підвищення ефективності виробництва;
- забезпечення зростання обсягів інвестицій для посилення інноваційної діяльності, впровадження ресурсозберезувальних і маловідходних виробництв, розробки нових та вдосконалення існуючих продуктів;
- поліпшення якості праці;
- здійснення контролю за якістю і безпекою продовольчих товарів на основі методик системи HACCP, систем менеджменту якості за міжнародним стандартом серії ISO 9000, систем екологічного менеджменту харчових виробництв відповідно до міжнародного стандарту серії ISO 14000;
- розробка та впровадження дієвих механізмів підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках тощо.

ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ХАРЧОВОЮ ПРОМИСЛОВІСТЮ

1. Сутність, основні принципи і методи управління.
2. Організаційна структура управління харчовою промисловістю.
3. Сутність, функції і завдання менеджменту.

1. Сутність, основні принципи і методи управління

Управління - це вплив на колектив, який направлений на досягнення мети, і необхідні для цього взаємопов'язані заходи; керівництво людьми, розробка, прийняття та реалізація рішень; найкращий розподіл ресурсів та цілеспрямована переробка інформації тощо.

Управління підприємством – це система цілеспрямованого впливу на виробничо-господарську діяльність і соціальні процеси в колективі.

Головне завдання управління – виконання виробничо-господарських завдань з виробничо-господарських завдань з виробництва продукції високої якості, забезпечення зростання ефективності виробництва завдяки використанню досягнень НТП як визначального фактора зниження вартості продукції, поліпшення її якості, збільшення прибутку і зростання рентабельності виробництва.

Принципи управління

1. Цілеспрямованість. Відповідно до цього принципу будь-яка діяльність в організації повинна спрямовуватися на досягнення конкретних виробничо-господарських цілей та виконання поставлених завдань.

2. Урахування потреб та інтересів. Покликаний задовольняти потреби та інтереси працівників з метою досягнення цілей організації на засадах застосування мотивування.

3. Ієрархічність. Передбачає розташування управлінських посад в організаційній структурі від найнижчого рівня управління до найвищого.

4. Взаємозалежність. Згідно з ним кожна організація складається із взаємозалежних внутрішніх змінних (цілі, структура, технологія, працівники, завдання, ресурси). При цьому фактори зовнішнього середовища постійно впливають на організацію (відповідно і на її внутрішнє середовище) та викликають відповідну реакцію з її боку.

5. Динамічна рівновага. Передбачає безперервний розвиток організації та утримання загальної рівноваги на кожному етапі цього розвитку.

6. Економічність. Формує засади функціонування організації щодо збалансованості витрат, надходжень тощо, забезпечує розвиток бюджетних

відносин.

7. Активізація. Спонукає організацію до діяльності, постійного розвитку, впровадження інновацій та ін.

8. Системність. Відповідно до цього принципу організація розглядається як відкрита система, що складається із взаємодіючих та взаємопов'язаних елементів.

9. Єдиновладдя. Передбачає наявність єдиного відповідального центру, який здійснює керівництво та координацію діяльності організації з метою досягнення її цілей.

10. Посідання прав, обов'язків і повноважень. Передбачає, що кожен працівник в організації наділяється конкретними правами, несе відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків.

Усі принципи менеджменту взаємопов'язані, вони доповнюють один одного. Відмова від якогось із них або недостатнє їх врахування в управлінській діяльності знижує ефективність управління організацією.

Методи управління покликані забезпечити високу ефективність діяльності колективів, їх злагоджену роботу, сприяти максимальній мобілізації творчої активності кожного члена. Цим методи управління відрізняються від усіх інших технічних та технологічних методів, які використовуються в ході вирішення комплексних виробничо-господарських завдань.

Методом називається захід або сукупність заходів у будь-якій людській діяльності, спосіб досягнення мети, шлях вирішення певного завдання.

Методи управління

1. **Економічні методи управління** - реалізують матеріальні інтереси участі людини у виробничих процесах через використання товарно-грошових відносин.
 2. **Соціально-психологічні методи управління** реалізують мотиви соціальної поведінки людини.
 3. **Організаційні методи управління** — це комплекс способів і прийомів впливу на працівників, що ґрунтуються на використанні організаційних відносин та адміністративній владі керівництва.
- 2. Організаційна структура управління харчовою промисловістю**

Організаційна структура - це сукупність підрозділів основного, допоміжного і обслуговуючого виробництв, організації.

Види організаційних структур

Лінійна структура - кожний управлінець виконує всі функції керівництва даною ланкою виробництва, а у підлеглого є тільки один керівник, розпорядження якого обов'язкові для виконання. *При такій підпорядкованості забезпечується принцип єдиноначальності.*

Переваги лінійної структури управління є:

- єдність і чіткість розпорядництва, яке виключає дублювання функцій, суперечливість і неузгодженість;
- підвищується відповідальність керівника за результати діяльності керованого ним підрозділу;
- оперативність прийняття рішень.

Недоліки лінійної структури управління є:

- високі вимоги до керівника, який повинен мати різноманітні знання і досвід управління підлеглими;
- чисельні контакти з підлеглими, вищими і суміжними організаціями, перевантаження інформацією.

Функціональна структура управління передбачає виконання окремих спеціальних функцій або окремих виконавців (по плануванню, технології, механізації, транспортному або енергетичному обслуговуванню), а виконавець по окремим питанням підпорядковується декільком функціональним керівникам.

Переваги функціональної структури:

- висока компетентність спеціалістів, які відповідають за виконання конкретних функцій;
- розширення можливостей лінійних керівників в оперативному управлінні виробництвом завдяки їх звільненню від виконання питань функціональної діяльності.

Недоліки функціональних структур:

- недостатня координація дій між працівниками функціональних служб;
- труднощі підтримки постійних взаємозв'язків між різними функціональними службами;
- збільшення часу прийняття рішень у зв'язку з їх узгодженням зі спеціалістами;
- ієрархія у взаємовідносинах між різними службами;
- зниження відповідальності виконавців за роботу, оскільки кожний з них має вказівки від декількох керівників функціональних служб;
- виникнення дублювання і неузгодженості вказівок і розпоряджень, які надаються лінійними керівниками зверху;

- порушення принципів єдиноначальності та єдності розпорядництва.

Лінійно-функціональна структура управління об'єднує переваги обох структур. Сутність лінійних та функціональних зв'язків на підприємстві складається в тому, що по адміністративним питанням кожний працівник підпорядковується одному керівникові (бригадир - керуючому дільницею, а останній начальнику цеху), а функціональної ланки повинні займатися питаннями віднесеними до їх компетенції (технологічними, технічними, транспортними). При цьому право остаточного рішення зберігається за загальним керівництвом.

Недоліки лінійно-функціональних структур управління:

- слабка сприйнятливість і пристосованість до ринкових відносин, конкуренції;
- пасивний пошук повних сегментів ринку.

Програмно-цільова структура управління складається в організації з тимчасових творчих колективів для виконання окремих програм або вирішення конкретних проблем.

Переваги програмно - цільової структури є:

- забезпечення системного наукового управління;
- оперативна переорієнтація діяльності у відповідності вимог і кон'юнктури ринку;
- організація роботи спеціалістів по цільовим програмам;
- розширюються функції служби маркетингу та підвищується її значимість.

Матрична структура управління створюється шляхом суміщення лінійної і програмно - цільової і є сучасним ефективним типом структур. Управління окремими сферами діяльності організації (виробництвом, збутом, забезпеченням) здійснюється за лінійною структурою, а управління програмами, проектами, темами за програмно - цільовою структурою (по горизонталі).

Переваги матричної структури:

- залучення керівників і спеціалістів до активної творчої діяльності по удосконаленню виробництвом;
- розподіл функцій управління між керівниками відповідальними за високі кінцеві результати і повне використання ресурсів;
- значна активізація діяльності працівників апарату управління.

Дивізіональна структура управління використовується в розвинутих країнах, в основу якої покладений принцип оцінки діяльності кожного функціонального структурного підрозділу по кінцевому результату. Дивізіонна

структура управління передбачає делегування окремих управлінських функцій на нижчі органи управління, які фактично самостійні у виборі різних управлінських рішень, за винятком фінансових і матеріальних.

3. Сутність, функції і завдання менеджменту

В умовах ринкової економіки досягнення бажаних результатів діяльності організації зумовлено ефективністю системи менеджменту, що залежить від рівня підготовки висококваліфікованих керівників та спеціалістів.

Термін «менеджмент» походить від англійського *menegement* і означає «керувати». Коли говорять про менеджмент, майже завжди мають на увазі існування менеджера професійного управляючого, який усвідомлює, що він – представник особливої професії, а не просто інженер, технолог або економіст, котрий виконує функції управління.

Менеджмент – це вплив на колектив працівників або окремих виконавців з метою виконання поставлених завдань та досягнення визначених цілей.

Менеджмент – це:

- раціональний спосіб управління бізнесовими організаціями;
- управління, орієнтоване на доходність підприємств (організацій).

Цілі менеджменту – це ті результати діяльності, яких прагне досягти організація в майбутньому. Вони повинні відповідати з одного – об’єктивним законам, інакше вони не будуть реальними, з іншого боку встановлюються людьми і відображають їхні інтереси. В організації цілі менеджменту визначає її керівник.

Мета менеджменту – оптимізація функціонування господарюючих суб’єктів і створення умов, за яких з мінімальним ризиком реалізуються стратегічні і тактичні цілі.

Об’єктом менеджменту є організації та окремі підприємці.

Предметом менеджменту є управлінські та міжособові відносини, які складаються в процесі виконання певних функцій.

Особливістю сучасного менеджменту є те, що однією з головних функцій стає підприємницька діяльність. У сучасних умовах успішна діяльність неможлива, якщо в організації не впроваджуються інновації. Сучасна організація має орієнтуватися на постійні зміни, вдосконалення організаційного та технологічного процесу залежно від стану, який складається на ринку.

До особливостей сучасного менеджменту слід віднести і те, що він має робити здібності й можливості робітника продуктивними. Однією з

передумов успішного розв'язання цього завдання є подолання відчуження робітника від засобів виробництва, виховання в нього почуття господаря.

Отже, основні особливості менеджменту:

- підприємницька діяльність
- орієнтація на нововведення
- подолання відчуження робітника від засобів виробництва, виховання почуття господаря.

Завдання менеджменту

- організація виробництва товарів і послуг з урахуванням потреб споживачів;
- забезпечення рентабельності діяльності підприємства і його стабільного становища на ринку;
- забезпечення автоматизації виробництва і перехід до використання робітників, які мають високу кваліфікацію;
- стимулювання роботи працівників фірми шляхом створення для них кращих умов праці і встановлення більш високої заробітної плати;
- постійний контроль за ефективністю діяльності фірми, координація всіх підрозділів фірми
- постійний пошук і освоєння нових ринків.

Загальні функції менеджменту - планування, організація, мотивація, контроль, є обов'язковими для всіх підприємств. Кожна з цих функцій для організації дуже важлива.

Функції менеджменту

Планування - головна функція менеджменту, яка передбачає прогнозування, визначення цілей, стратегії, політики і завдань того чи іншого формування; означає свідомий вибір рішення що роботи, як, кому і коли.

Організація як функція менеджменту направлена на формування управляючих та управляємих систем, а також зв'язків і відносин між ними, забезпечуючи упорядкованість технічної, економічної, соціально-психологічної і правової сторін діяльності кожного суб'єкта господарювання.

Мотивація - це процес спонукання працівників до високопродуктивної діяльності для задоволення своїх потреб і досягнення цілей організації.

Контроль - це система спостереження і перевірки відповідності функціонування підприємства встановленим стандартам та іншим нормативам, виявлення допущених відхилень від прийнятих рішень і визначення причин їх невиконання.

ТЕМА 4. ЯКІСТЬ, СТАНДАРТИЗАЦІЯ І СЕРТИФІКАЦІЯ ПРОДУКЦІЇ

1. Поняття та показники якості продукції.
2. Методи оцінки й управління якістю продукції.
3. Стандартизація та сертифікація продукції.

1. Поняття та показники якості продукції

Клієнти купують товари не для втіхи, а для задоволення власних потреб. При цьому в споживача виникає низка вимог до того чи іншого товару. Найважливіші з них - якість товару, товарний знак, стиль, розмір, сервіс, гарантія тощо. Наприклад, до картоплі можуть висуватися такі вимоги, як придатність до швидкого приготування, належне зберігання, добрі смакові якості, високий вміст крохмалю та ін.

Сучасна ринкова економіка висуває принципово нові вимоги до якості продукції. Вживання будь-якого підприємства, його стійке становище на ринку товарів і послуг визначають рівнем конкурентоспроможності, яка характеризується двома показниками - рівнем ціни і рівнем якості продукції, причому якість продукції стає чи не найголовнішим чинником у поведінці споживача коли він вибирає товар.

Якість продукції - сукупність властивостей, що зумовлюють її здатність задовольняти певні потреби споживачів відповідно до свого призначення.

Показник якості продукції кількісно характеризує ступінь її придатності й може виражатися класом, сортом, у балах, у відсотках і под. *Наприклад, цінність соняшнику оцінюється за вмістом у ньому олії, який коливається в межах 42-53 %. Якість пшениці оцінюють за вмістом клейковини (в межах 23-40 %). Молоко може бути першого, другого сорту і несортове. Водночас визначають його жирність, яка дорівнює 2,8- 5,2 %. Якісні показники волокна льону-довгунцю оцінюються за шкалою сортономерів від 2-го до 28-го, але виробничим показником якості є волокнистість льону - від 18-25 %.*

Показник якості продукції - це кількісна характеристика однієї або декількох властивостей продукції, що становлять її якість, розглянуту щодо визначених умов її створення, експлуатації і споживання.

1. За кількістю властивостей, які характеризуються:

- 1) **Одиничні** показники характеризують одну з властивостей продукції, і класифікуються за такими групами:

- Показники призначення - відображають корисний ефект від використання виробів за призначенням та обумовлюють сферу їх застосування. *Наприклад, показники: потужність двигуна, швидкість, продуктивність верстата, вантажопідйомність, пробіг шин до їх зносу, відсоток корисної речовини в сировині та ін.*

- Показники економічності використання сировини, матеріалів, палива, пального та енергії характеризують властивості виробу, що відображають його технічну досконалість за рівнем або ступенем споживання сировини, матеріалів, пального, енергії. *До таких показників належать: частка маси виробу (на одиницю основного показника якості); коефіцієнт використання матеріальних ресурсів - відношення корисних витрат до витрат на виробництво одиниці продукції; коефіцієнт корисної дії та ін.*

- Показники надійності - безвідмовність, збереженість, ремонтоздатність, довговічність виробу. Залежно від особливостей продукції, що оцінюється, для характеристики надійності можуть використовуватися як усі чотири, так і деякі з зазначених показників.

Надійність - це властивість об'єкта зберігати у часі в установлених межах значення всіх параметрів, які характеризують здатність виконувати потрібні функції в заданих режимах та умовах застосування, обслуговування, зберігання та транспортування.

Безвідмовність - властивість об'єкта виконувати потрібні функції в певних умовах протягом заданого інтервалу часу чи наробітку.

Довговічність - це властивість об'єкта виконувати потрібні функції до переходу у граничний стан при встановленій системі технічного обслуговування та ремонту. До показників довговічності відносять: ресурс між середніми (капітальними) ремонтами; середній строк служби.

Ремонтопридатність - властивість об'єкта бути пристосованим до підтримання та відновлення стану, в якому він здатний виконувати потрібні функції за допомогою технічного обслуговування та ремонту. До показників ремонтпридатності належать: імовірність відновлення робочих параметрів; середня трудомісткість ремонту та технічного обслуговування.

Збережуваність - властивість об'єкта зберігати в заданих межах значення параметрів, що характеризують здатність об'єкта виконувати потрібні функції під час і після зберігання та (чи) транспортування.

Показники технологічності, що характеризують ефективність (економічність) конструкторсько-технологічних рішень для забезпечення високої продуктивності праці під час виготовлення і ремонту продукції. Саме за допомогою технологічності забезпечуються масовість випуску продукції, раціональний розподіл витрат матеріалів, засобів праці і часу в процесі

технологічної підготовки виробництва, виготовлення та експлуатації продукції. До них належать показники блочності та агрегатності конструкцій, що вказують на простоту монтажу виробу, питому трудомісткість, матеріало- і енергоємність, коефіцієнт раціонального використання прогресивних матеріалів у виробі і т. д.

- Ергономічні показники, що відображають взаємодію людини з виробом, дають змогу визначати зручність і безпеку експлуатації виробів. До таких показників можна віднести, наприклад, зусилля, необхідні для керування трактором; розташування ручки в холодильнику; кондиціонер у кабіні баштового крана; освітленість, температуру, вологість, запиленість, шум, вібрацію, випромінювання, концентрацію чадного газу і водяних парів у продуктах горіння, розташування і зручність сидінь, органів керування, раціональність інтер'єру і робочого місця. З їх допомогою вимірюються параметри продукції, що впливають на працездатність людини під час експлуатації виробів.

- Естетичні показники характеризують спроможність продукції задовольняти потребу в красі. Вони визначають такі властивості, як зовнішній вигляд, гармонійність, цілісність, інформаційна промовистість, оригінальність, раціональність і краса форм, відповідність середовищу, стилю, моді, досконалість виконання і стабільність товарного виду виробу.

- Показники стандартизації та уніфікації визначають ступінь використання в продукції стандартизованих складових частин виробу (складальних одиниць, деталей, вузлів), їх уніфікації, а також рівень уніфікації (конструкційної спорідненості) з іншими виробами. Наприклад, відношення стандартизованих та уніфікованих частин виробу до загальної кількості частин у виробі, коефіцієнти повторюваності, застосовності за типорозмірами і складовими продукції. Усі деталі виробу поділяються на стандартні, уніфіковані й оригінальні. Чим менше оригінальних виробів, тим краще; це важливо як для виготовлювача продукції, так і для споживача.

- Патентно-правові показники характеризують патентний захист і патентну чистоту продукції та є істотним чинником у визначенні конкурентоспроможності. Визначаючи патентно-правові показники, варто враховувати наявність у виробках нових технічних рішень, рішень, захищених патентами в країні, наявність реєстрації промислового зразка і товарного знака як у країні-виробнику, так і в країнах експорту. Основними показниками є такі: патентного захисту, патентної чистоти і територіального поширення.

- Показники транспортабельності визначають пристосованість продукції до перевезень. До них належать середня тривалість і вартість

підготовки до перевезень, вантажно-розвантажувальних робіт, середня матеріаломісткість упакування. Найповніше цей показник оцінюється у вартісному вимірі, що дає змогу одночасно врахувати матеріальні і трудові затрати, кваліфікацію і кількість людей, що зайняті транспортними роботами.

- Екологічні показники характеризують рівень шкідливих впливів на навколишнє середовище, які виникають під час експлуатації або споживання продукції. До екологічних показників належать: наявність шкідливих домішок, можливість викидів шкідливих часток, газів, випромінювань при зберіганні, транспортуванні, експлуатації чи споживанні продукції.

- Економічні показники характеризують витрати на розробку, виготовлення, експлуатацію або споживання продукції, економічну ефективність її експлуатації. Основні з них: ціна, прибуток, собівартість, рентабельність, трудомісткість виробу, експлуатаційні витрати, як в абсолютному виразі, так і на одиницю основного показника призначення виробу.

- Показники безпеки характеризують особливості продукції, що забезпечують безпеку людини (обслуговуючого персоналу) під час експлуатації або її споживання, монтажу, обслуговування, ремонту, зберігання, транспортування і т. д. Наприклад: імовірність безпечної роботи людини протягом певного часу; час спрацювання захисних пристроїв; електрична надійність високовольтних мереж.

Взаємозамінність - основна властивість сукупності виробів, яка визначає якість продукції і характеризується інтенсивністю, наявністю між елементами виробів з урахуванням їх особливості і специфічності, зовнішніми і внутрішніми проявами.

2) **Комплексні** показники характеризують водночас кілька властивостей або одну складну, включаючи витрати, що пов'язані з розробкою, виробництвом і експлуатацією.

2. За способом вираження:

- 1) У натуральних одиницях (кг, мм, балах та ін.)
- 2) У вартісному вираженні.

3. За етапом визначення значень показників:

- 1) Прогнозні.
- 2) Проектні.
- 3) Виробничі.
- 4) Експлуатаційні.

2. Методи оцінки й управління якістю продукції

Для визначення рівня якості продукції, що виробляє підприємство, застосовують кілька методів. Основними з них є органолептичний, лабораторний та економіко-статистичний.

Органолептичний метод широко використовується в практиці для оцінки якості продукції самою людиною, на підставі інформації, яку вона одержує від органів чуття - за допомогою зору, нюху, смаку і дотику. В такий спосіб можна виявити механічні пошкодження, підв'ялену і підморожену продукцію, гнилість, прілість, смакові недоліки та ін. Правдивість оцінки якості продукції залежить від досвіду, знань, практики і кваліфікації експертів.

Лабораторний метод дає точнішу й об'єктивнішу оцінку якості продукції, яку визначають за допомогою технічних засобів у лабораторних умовах. Використовуючи вимірювальні засоби, виявляють фізичні, хімічні, механічні й технологічні властивості продукції. У такий спосіб визначають вміст жиру в молоці, його кислотність і бактеріальну забрудненість, цукристість буряків, вміст клейковини в зерні пшениці, крохмалю в картоплі, олії в насінні соняшнику, вміст нітратів, нітритів і залишків пестицидів у продукції овочівництва.

Соціологічний метод - поєднання органолептичного і лабораторного методів, які доповнюють один одного. Аналізуючи усні опитування, спеціальні анкетування, через організацію різних виставок, конференцій, аукціонів тощо їх організатори узагальнюють інформацію, виявляють побажання і претензії споживачів і на основі цього вносять зміни у технологічний процес з метою поліпшення якості продукції.

Економіко-статистичний метод використовується для визначення в процесі аналізу відхилення окремих показників якості від прийнятих стандартів. З його допомогою здійснюють пошук резервів підвищення якості продукції, а також оцінку діяльності окремих підрозділів, готують план заходів про відповідальність за зниження якості продукції або матеріального стимулювання за кращі якісні показники.

Управління якістю передбачає наступні дії:

- визначення ланок, що складають ланцюжок якості;
- виявлення потреб (запитів) споживачів у кожній із ланок;
- представлення потреб споживачів у вигляді формалізованого комплексу вимог споживачів до показників якості товару;
- формулювання вимог до системи постачання, системи просування товару на ринок, системи обслуговування споживача з точки зору дотримання і контролю за якістю;

- оцінка можливості сформувати ці системи у відповідності зі сформульованими вимогами;
- формування системи управління якістю (аналіз, планування, організація, контроль) на усіх етапах виробництва і просування продукції на ринок, а також сервісного обслуговування.

Система якості повинна охоплювати всі стадії розробки, виробництва, споживання і утилізації продукції (не плутати з етапами життєвого циклу продукції). Функціонування системи якості регламентується міжнародними стандартами КО 9000. Стандарти КО 9000 ставлять вимоги до окремих елементів петлі якості (маркетингу, постачання, виробництва, збуту, сервісної системи тощо), а також всієї системи якості у цілому.

Стандарти КО 9000 і КО 9004 містять вказівки щодо їх застосування у виробничому процесі, відповідно, інструкції для вибору і використання стандартів управління якістю і стандартів гарантії якості та стандартів, що регламентують елементи системи якості. Стандарти ISO 9003 застосовують на стадії приймальних випробувань і перевірок продукції у кінці виробничого процесу

Стандарти ISO 9000 стали відправною точкою еволюції управління якістю:

- контроль якості: контроль відповідності продукції технічним вимогам, що записані у технічній документації;
- забезпечення якості: управління якістю і підвищення надійності продукції на основі вимог ISO 9000;
- загальний контроль якості (TQC): задоволення потреб споживачів і залучення до цього постачальників;
- загальне управління якістю (TQM): культурний стрибок, створення структур управління якістю, планування з урахуванням запитів споживачів, проектування виробництва, розгортання функції якості, спрощення процесів.

Якість продукції закладається ще на етапі проведення маркетингових досліджень, у результаті яких, серед іншого, формулюються на основі аналізу запитів споживачів, конкурентів, системи просування продукції і т.д., основні вимоги до параметрів якості товару, які повинні бути зазначені у звіті з маркетингових досліджень, а також у програмі маркетингу.

Основні шляхи підвищення управління якістю продукції:

- використання досягнень науки та техніки в процесі проектування виробів;
- запровадження новітньої технології виробництва і суворе дотримання технологічної дисципліни;
- забезпечення належної технічної оснащеності виробництва;

- удосконалення застосовуваних стандартів і технічних умов;
- поліпшення стандартизації як головного інструменту фіксації та забезпечення заданого рівня якості, адже саме стандарти й технічні умови відзеркалюють сучасні вимоги споживачів до технічного рівня;
- збільшення випуску сертифікованої продукції; покращення окремих показників якості продукції, що випускається на підприємстві;
- запровадження сучасних форм та методів організації виробництва та управління;
- удосконалення методів контролю й розвиток масового самоконтролю на всіх стадіях виготовлення продукції;
- покращення заходів щодо застосування узгодженої системи прогнозування та планування необхідного рівня якості виробів;
- збалансування прийнятих для продуцентів та споживачів цін на продукцію;
- використання ефективної мотивації праці всіх категорій персоналу підприємства, що є одним із головних факторів підвищення якості продукції;
- всебічна активація людського чинника та проведення кадрової політики, адаптованої до ринкових умов господарювання.

3. Стандартизація та сертифікація продукції.

Важливими елементами механізму управління якістю продукції є стандартизація та сертифікація.

Стандартизація продукції - це встановлення і застосування єдиних правил з метою упорядкування, узаконення й запровадження показників і норм якості продукції, а також відпрацювання у сфері виробництва технологічних процесів і операцій відповідно до цих вимог. Вона є визначальним елементом специфічного менеджменту, що найбільше впливає на процес постійного забезпечення виробництва і постачання на ринок конкурентоспроможної продукції.

У сфері стандартизації та сертифікації функцію управління здійснює Державний комітет зі стандартизації, метрології й сертифікації. Його діяльність визначається і регламентується декретом Кабінету Міністрів України "Про стандартизацію і сертифікацію".

Стандартизація продукції здійснюється за певними принципами:

- - урахування рівня розвитку науки і техніки, екологічних вимог, економічної доцільності, користі для споживачів і держави загалом;
- - гармонізація з міжнародними, регіональними і, за необхідності, національними стандартами інших країн;

- - взаємозв'язок та узгодженість нормативних документів усіх рівнів;
- - участь у розробленні нормативних документів усіх зацікавлених сторін - розробників, виробників, споживачів і органів влади;
- - відкритість інформації щодо чинних стандартів і програм робіт зі стандартизації з урахуванням вимог законодавств.

Усі нормативні документи стандартизації (стандарти, правила, норми, умови тощо) повинні бути спрямовані на результат стандартизації - продукцію, товари, роботи, послуги та ін. Для виробників стандарти є зразком і еталоном якості. Будь-які відхилення зумовлюють нестандартність продукції. Водночас стандарти передбачають класифікацію продукції за якістю, поділяючи її відповідно на категорії, сорти і класи. Продукція нижчого класу чи сорту має нижчу реалізаційну ціну, що негативно позначається на результатах господарської діяльності підприємства.

Залежно від важливості й рівня виробництва на продукцію можуть розроблятися різні види стандартів. Так, державні стандарти розробляють здебільшого на продукцію, яку використовують у машинобудуванні, для населення і народного споживання, а також на продукцію, що використовується як комплектуючі для інших галузей народного господарства. Особливі вимоги, котрі підлягають обов'язковому дотриманню всіма суб'єктами підприємницької діяльності, висуваються до продукції і тих її параметрів, які можуть загрожувати здоров'ю та життю людей, їх майну, не забезпечують достовірність і єдність вимірювань, технічні характеристики виготовлення й експлуатації тощо.

Галузеві стандарти розробляють лише тоді, коли відсутні державні, або за необхідності встановлення таких вимог, які доповнюють або поліпшують їх. Ці стандарти також важливі. Всі суб'єкти підприємницької діяльності певної галузі повинні безумовно дотримуватись їх.

Особливим нормативним документом є *технічні умови*, які містять вимоги, що регулюють відносини між виробником і споживачем продукції. Вони регламентують норми і вимоги стосовно якості тих видів продукції, для яких державні або галузеві стандарти не розробляються. Такі умови можуть стосуватися якості нових видів продукції на час їхнього запровадження у виробництво. Технічні умови як документ, у тому числі й внесені в нього зміни, підлягають обов'язковій державній реєстрації в територіальних органах зі стандартизації, метрології й сертифікації.

В окремих випадках підприємства можуть створювати власні стандарти на певні види продукції, послуги, види робіт або окремі технологічні операції і под. (наприклад, на поліетиленові горщечки для розсади овочів, які

виробляє у підсобному цеху підприємство). Ці стандарти узгоджуються в територіальних органах зі стандартизацією, метрологією й сертифікацією і є обов'язковими для підприємства.

Державна система стандартів вимагає, щоб суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, дотримувались стандартів на всіх стадіях виготовлення, виробництва, реалізації, зберігання, транспортування, ремонту і мали посилення на стандарти, що пройшли державну реєстрацію.

У випадку, коли підприємство здійснює зовнішньоекономічну діяльність, важливим елементом у системі управління якістю продукції є її сертифікація.

Сертифікація - це один із способів підтвердження відповідності продукції висунутим вимогам або оцінка продукції з погляду її відповідності вимогам стандарту.

Сертифікат підтверджує безпечність й екологічну чистоту продукції для споживача, а виробництва - для навколишнього середовища. Він сприяє участі суб'єктів підприємницької діяльності в міжнародному економічному співробітництві.

У практиці застосовуються різні методи підтвердження відповідності того чи іншого виду продукту необхідним вимогам. Це можуть здійснювати виробники, замовники, продавці або незалежні органи й організації. Незалежним може бути державний нагляд за дотриманням обов'язкових вимог стандартів, технічний і санітарний нагляд за безпекою, а також відомчий контроль і приймання продукції для державних потреб.

Відповідні органи сертифікують продукцію, видають сертифікати відповідності та ліцензії, а також призупиняють або скасовують їхню дію.

В Україні розрізняють обов'язкову й добровільну сертифікацію.

Обов'язкова сертифікація здійснюється в межах державної системи управління суб'єктами господарювання з метою визначення відповідності продукції вимогам стандартів. Обов'язкова сертифікація продукції проводиться на її безпечність та екологічність з метою виходу на міжнародний ринок.

Добровільна сертифікація може проводитись з ініціативи самих суб'єктів господарювання на відповідність продукції вимогам, що не підлягають обов'язковій сертифікації. Без добровільної сертифікації продукція реалізується, зазвичай, за цінами, у кілька разів нижчими від світових. Тому вона підтверджуючи високу якість продукції, є необхідною умовою зміцнення ринкової позиції підприємств.

ТЕМА 5. ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

- Поняття та суть економічної ефективності.
- Показники економічної ефективності діяльності підприємств.
- Чинники та шляхи зростання ефективності виробництва.

1. Поняття та суть економічної ефективності.

Найважливішою характеристикою результативності діяльності аграрних підприємств є ефективність виробництва. Кожен розуміє: ефективно - означає якісно і добре. Проте ці слова не тотожні, а економічний зміст поняття "ефективність" зовсім не означає дешево.

Термін "ефект" (лат. *effectua* - виконання, дія) означає результат, наслідок будь-якої дії, причини, сили. Відповідно ефективність варто розглядати як дієвість витрат, вкладених у певну діяльність з метою отримання бажаних результатів.

Ефективність - це складна економічна категорія, пов'язана з цілеспрямованою, раціональною людською діяльністю. Вона відображає певні виробничі відносини, що складаються між суспільством загалом і підприємствами, а також окремими працівниками.

Ефективність має якісний і кількісний аспекти. Для оцінки ефективності виробництва та її вимірювання застосовують критерій і систему економічних показників.

Критерій - це ознака, на основі якої оцінюється діяльність або визначаються параметри на перспективу. Предметно критерій варто розуміти як якість, властивість ефективності, що відображає найістотнішу його суть, тобто є основним принципом оцінки. Він відображає певні виробничі відносини та якісний аспект цих відносин, тому повинен перебувати в нерозривному зв'язку зі специфічними економічними законами, насамперед з основним економічним законом цього способу виробництва. Критерій як вимір економічної ефективності конкретизується через показники. Вони, зазвичай, слугують лише кількісним виразом згаданого вимірника, відображаючи рівень і динаміку ефективності.

Основним критерієм економічної ефективності виробництва є обсяг національного доходу і максимізація його за найменших затрат живої й уречевленої праці. Цей показник виступає як оцінка економічної ефективності всього народного господарства.

Для визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, окремих його галузей, господарської діяльності підприємств різних форм власності, їх підрозділів, виробництва окремих культур,

агротехнічних і зоотехнічних заходів, упровадження в виробництво комплексів, нових технічних розробок, досягнень науки і техніки, передового досвіду тощо використовують часткові або локальні критерії. У кожному окремому випадку критерій може набувати конкретнішої форми з урахуванням характеру й особливостей виробництва.

Необхідно розрізняти поняття "ефект" та "економічна ефективність".

Ефект - це досягнутий результат у різних формах вияву від тих чи інших заходів, що застосовуються у сільськогосподарському виробництві. Стосовно умов ринкової економіки - це насамперед ступінь фактичної або очікуваної реалізації об'єктивних економічних інтересів власників засобів виробництва. Відповідно до взаємодії витрат і результатів виробництва, однаковий результат може бути отриманий різними способами і навпаки - однакові витрати можуть спричинити різний ефект. Економічний ефект може бути як додатною величиною, так і від'ємною, бути виробничим, у формі сільськогосподарської продукції й характеризувати доцільність проведення заходу, та економічним - у сфері економії ресурсів, праці, отримання прибутку, а також соціальним, що відображає стан умов праці й побуту працівників. Наприклад, ефект від застосування добрив виявиться у вигляді приросту врожаю, а від застосування преміксів - у збільшенні приросту живої маси тварин.

Проте одержаний результат сам по собі не дає уявлення про вигідність застосування добрив або преміксів, оскільки недостатньо характеризує трудову діяльність людей і не показує, ціною яких ресурсів вів отриманий. Один і той самий ефект можна одержати різними способами або з різним рівнем використання ресурсів, як і однакові затрати ресурсів можуть забезпечити різний ефект. Робити висновок лише за ефектом і оцінювати доцільність проведення заходу не можна.

Ефект - це приріст врожаю, проте він не засвідчує вигідність застосування добрив. Повністю відображає кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, показник економічної ефективності.

Процес взаємодії чинників і формування результатів виробництва можна подати у вигляді схеми рис. 1

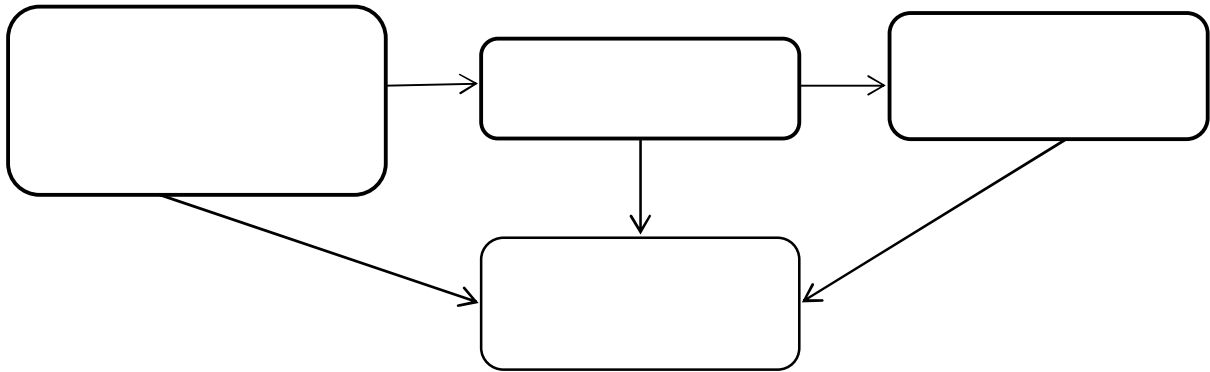

Рисунок 1. Формування ефективності виробництва

Підходи до визначення поняття "ефективність виробництва"

- **ресурсний**, коли ефект порівнюється з вартістю виробничих ресурсів (основні й оборотні фонди);
- **витратний**, коли ефект порівнюється з поточними виробничими витратами;
- **ресурсно-витратний**.

Прийнятнішим для визначення економічної ефективності є ресурсно-витратний підхід, за якого економічний ефект порівнюється як з виробничими ресурсами, так і з виробничими витратами. Наприклад, вигоду застосування добрив можна визначити тільки після порівняння отриманого ефекту з понесеними затратами. Не ефект, а лише ефективність характеризує вигоду використання добрив.

2. Показники економічної ефективності діяльності підприємств.

Майже не існує єдиного показника для визначення економічної ефективності роботи підприємства. Ця оцінка ґрунтується на використанні системи взаємопов'язаних показників натурального та вартісного обчислення, які відображають дію і форми вияву об'єктивних економічних законів у матеріальному виробництві аграрної сфери економіки, з урахуванням її особливостей, вплив різних чинників на процес виробництва. Одна з вимог до показників оцінки діяльності підприємства - вони повинні найоб'єктивніше відображати рівень ефективності виробництва.

Система показників оцінки економічної ефективності діяльності підприємства включає кілька груп показників:

- 1) **узагальнюючі показники ефективності діяльності** (рівень задоволення потреб ринку, виробництво продукції на одиницю витрат ресурсів, витрати на одиницю товарної продукції, прибуток на одиницю

загальних витрат, рентабельність виробництва, народногосподарський ефект від використання одиниці продукції);

2) **показники ефективності використання праці** (трудомісткість одиниці продукції, відносне вивільнення працівників, темпи росту продуктивності праці, частка приросту продукції за рахунок росту продуктивності праці, коефіцієнт ефективності використання робочого часу, економія фонду оплати праці, випуск продукції на 1 грн. фонду оплати праці);

3) **показники ефективності використання основних виробничих фондів** (фондовіддача, фондомісткість продукції, рентабельність основних фондів, фондовіддача активної частини основних фондів);

4) **показники ефективності використання матеріальних ресурсів** (матеріаломісткість продукції, матеріаловіддача, коефіцієнт використання найважливіших видів сировини і матеріалів, витрати палива і енергії на 1 грн. чистої продукції, економія матеріальних витрат, коефіцієнт вилучення корисних компонентів із сировини);

5) **показники ефективності використання фінансових коштів** (коефіцієнт оборотності обігових коштів, тривалість одного обороту нормованих оборотних коштів, відносне вивільнення обігових коштів, питомі капіталовкладення, капіталовкладення на одиницю введених потужностей, рентабельність інвестицій, строк окупності інвестицій);

6) **показники якості продукції** (економічний ефект від поліпшення якості продукції, частка продукції, яка відповідає кращим світовим і вітчизняним зразкам, тощо).

Показники економічної ефективності поділяються на *часткові та загальні*.

Часткові: обсяг виробленої продукції, врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин, продуктивність праці, фондовіддача, матеріаловіддача, собівартість продукції.

Обсяг продукції як результат виробництва - це кількість виробленої впродовж певного періоду продукції, яка відображає загальний ефект і залежить від мети підприємства.

Продуктивність праці характеризує ефективність використання живої праці робітників, зайнятих безпосередньо на виробництві певного виду продукції, і показує, яку кількість продукції вироблено за одиницю часу.

Фондовіддача відображає ефективність використання затрат минулої праці, втіленої в основних виробничих фондах, і показує, скільки одержано валової продукції в розрахунку на одиницю фондів.

Матеріаловіддача відображає ефективність використання матеріальних затрат і засвідчує, скільки отримано валової продукції в розрахунку на одиницю матеріальних затрат.

Собівартість продукції в загальному вигляді характеризує ефективність використання всіх спожитих засобів виробництва і показує, що затратило підприємство на виробництво певного виду продукції.

Загальні:

- виробництво валової продукції в розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на одну затрачену людино-годину, на 100 грн виробничих витрат, на 100 грн основних виробничих фондів і оборотних засобів;

- величина валового та чистого доходу і прибутку в розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника, на одну людино-годину, на 100 грн витрат виробництва, на 100 грн основних виробничих фондів і оборотних засобів;

- рівень рентабельності й норма прибутку підприємства.

3. Чинники та шляхи зростання ефективності виробництва.

Рівень економічної ефективності діяльності підприємства залежить від багатьох чинників і умов.

Всі чинники зростання ефективності класифікують за трьома ознаками:

- видами витрат виробництва та ресурсів (джерелами підвищення);
- напрямками розвитку й удосконалення виробництва;
- місцем реалізації чинників у системі управління діяльністю.

Відповідно до класифікації, основними чинниками зростання економічної ефективності (*перша ознака*) є:

- ✓ зростання продуктивності праці й зниження оплатомісткості продукції;
- ✓ зниження фондомісткості та матеріаломісткості виробництва;
- ✓ раціональне використання природних ресурсів.

До основних напрямів розвитку й удосконалення діяльності підприємств (*друга ознака*) відносять:

- ✓ запровадження прогресивних технологій виробництва;
- ✓ раціональну спеціалізацію і концентрацію виробництва;
- ✓ вдосконалення організації й оплати праці;
- ✓ запровадження досягнень науково-технічного прогресу та передового досвіду;

- ✓ вдосконалення структури виробництва і системи управління; підвищення якості й конкурентоспроможності продукції;
- ✓ всебічний розвиток і вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Найважливіша ознака третя - за місцем реалізації чинників у системі управління діяльністю підприємства. Чинники, котрі вона об'єднує, поділяють на *зовнішні й внутрішні*.

До **зовнішніх** належать:

- державна економічна і соціальна політика;
- ціноутворення на сільськогосподарську продукцію;
- якість і вартість матеріальних ресурсів промислового походження;
- структурні зміни в економіці країни;
- розвиток інфраструктури.

До **внутрішніх** чинників відносять:

- технологію,
- техніку й обладнання,
- матеріали та енергоносії,
- продукцію,
- кваліфікацію працівників,
- організацію праці й стиль управління.

Найважливішим показником економічної ефективності діяльності підприємства є отримана *маса прибутку*. Його формують сума грошових надходжень, одержана підприємством від продажу сільськогосподарської продукції, та затрати, пов'язані з його виробництвом і реалізацією.

Підвищення ефективності функціонування підприємств можна звести до трьох напрямків:

1. управління витратами і ресурсами - підвищення поточної виробничої діяльності підприємства, що спонукають до раціонального використання природно-сировинних ресурсів: зростання продуктивності праці і зменшення зарплатоємності виготовлення продукції; зниження загальної ресурсомісткості виробництва.;

2. розвитку й удосконалення виробництва та іншої діяльності - заходи, спрямовані на вирішення проблеми технологічного відставання. До них можна віднести: прискорення впровадження результатів науково-технічного та організаційного прогресу; удосконалення організаційної та виробничої систем управління, форм і методів організації діяльності, її планування і мотивації; підвищення якості і конкурентоспроможності продукції;

удосконалення і постійне коригування всіх видів діяльності для забезпечення їх вимогам сучасності.;

3. удосконалення системи управління підприємством та всіма видами його діяльності - мобілізація внутрішніх та зовнішніх відносно підприємства факторів. При цьому, звертається увага на ефективність управління. За допомогою ефективного менеджменту, можна суттєво знизити витрати виробництва і підвищити ефективність діяльності підприємства.

ТЕМА 6. ОСНОВНІ ВИРОБНИЧІ ФОНДИ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Загальна характеристика капіталу та виробничих фондів.
2. Економічна сутність основних фондів, їх класифікація.
3. Грошова оцінка основних засобів.
4. Амортизація основних засобів.
5. Ефективність використання основних фондів.

1. Загальна характеристика капіталу та виробничих фондів.

Слово "**капітал**" має німецьке походження і означає "вартість, яка внаслідок використання найманої робочої сили дає додану вартість". Інакше кажучи, капітал означає певну суму коштів, необхідних для того, щоб розпочати і надалі здійснювати процес виробництва матеріальних благ, тобто провадити виробничу діяльність. Капітал належить конкретному власнику або групі власників, які мають на меті, придбавши на ринку за належний їм капітал робочу силу і засоби виробництва, поєднати їх у процесі праці й отримати більшу вартість, ніж була авансована.

Створена таким чином більша вартість, яка називається доданою вартістю, може бути використана на розширення виробництва та утворення капіталу у вигляді акцій, облігацій, заставних листів іпотечних банків.

Авансуючи капітал у вигляді грошей або товарів у виробництво, власник переслідує за головну мету отримання прибутку. Частина авансованого капіталу витрачається на придбання засобів виробництва і становить постійний капітал, а друга йде на оплату робочої сили, тобто є змінним капіталом.

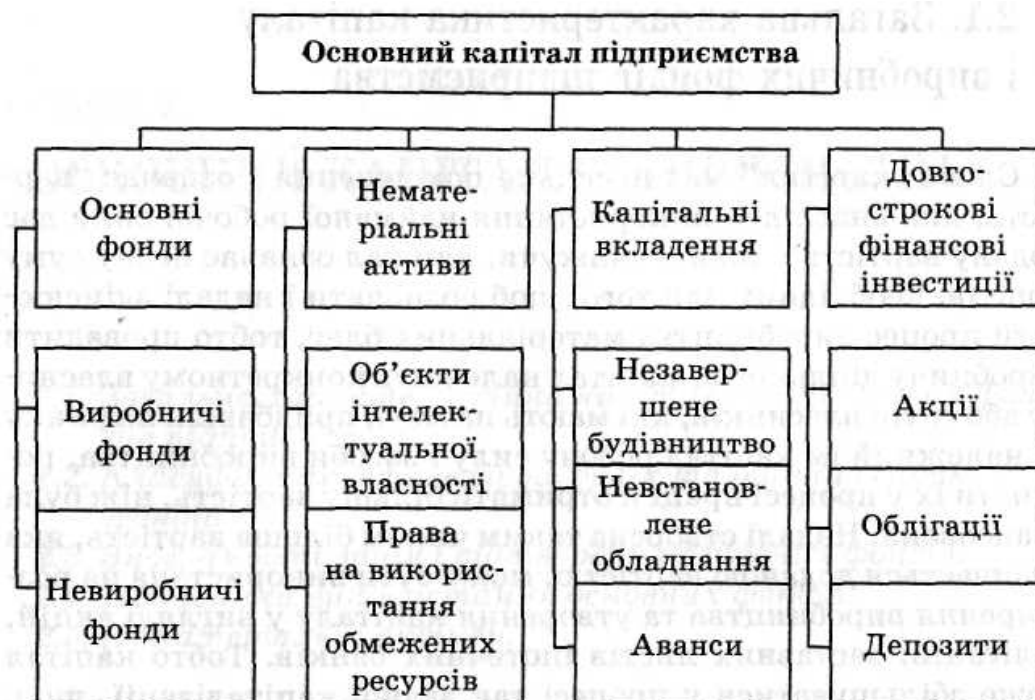

Рис. 2.1. Класифікація основного капіталу підприємства

Залежно від джерел формування капітал підприємства може поділятися на власний і позиковий.

Власний капітал створюється на підприємстві, головним чином, за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто валового прибутку за вирахуванням сплачених податків, відсотків за кредити і дивідендів.

Позиковий капітал формується на тимчасовій основі у вигляді довгострокової або короткострокової позики, яка здійснюється зазвичай у формі банківського кредиту. Джерелом формування позикового капіталу також є кредиторська заборгованість підприємства. Тобто позиковий капітал становить також кошти, які підприємство отримує у своє розпорядження для тимчасового користування.

Власний капітал підприємства містить статутний і резервний капітали.

Статутний капітал — зафіксована у вартісному вираженні сума матеріальних і нематеріальних цінностей, які передаються підприємству в постійне користування власником цих цінностей. Кожне підприємство під час державної реєстрації як юридична особа зобов'язане мати статутний капітал. Величина і структура статутного капіталу визначається низкою умов, які необхідно враховувати під час створення підприємства. Серед цих умов слід вирізнити такі: галузь виробництва; масштаби підприємства; рівень спеціалізації та кооперування виробництва; організація обслуговування виробництва і підприємства загалом. Статутний капітал формують і затверджують разом зі статутом підприємства. Підприємство самостійно

вирішує питання щодо структури і розмірів статутного капіталу та його змін. Мінімальний рівень статутного капіталу підприємства встановлюється чинним законодавством.

Роль статутного капіталу полягає в тому, що він надає фінансову стійкість підприємству і створює йому фінансовий імідж, тобто він є головним засобом, який гарантує повернення боргів і оплату послуг згідно з договірними, фінансовими і комерційними зобов'язаннями підприємства. На діючих підприємствах статутний капітал зосереджено в: основних фондах підприємства; оборотних фондах підприємства; резервному капіталі підприємства.

Резервний капітал — це частина капіталу підприємства, яка утворюється за рахунок відрахувань від отриманого підприємством прибутку. Цей капітал використовують для покриття витрат у операційній діяльності підприємства, відновлення основного капіталу та виплат дивідендів (для акціонерних товариств) у разі, коли поточного прибутку для цього недостатньо. Мінімальний і максимальний розміри резервного капіталу підприємства встановлено чинним законодавством України.

Знаряддя і предмети праці в сукупності становлять **засоби виробництва**, які є матеріальною основою сільського господарства, і важливою складовою частиною його продуктивних сил. Вони беруть участь у формуванні вартості сільськогосподарської продукції.

Засоби виробництва сільського господарства, виражені в грошовій формі, становлять його **виробничі фонди**.

Залежно від економічного значення виробничі фонди сільського господарства в процесі виробництва, характеру обороту і способу перенесення вартості на створюваний продукт поділяються на **основні і оборотні**.

Засоби праці набувають форми **основних фондів**, а **предмети праці** – **оборотних фондів**.

Основні виробничі фонди – це засоби виробництва, які протягом тривалого часу беруть участь у процесі виробництва, зберігають натурально-речову форму і поступово, частинами переносять свою вартість на створений продукт.

Оборотні виробничі фонди – це засоби виробництва, які повністю споживаються протягом одного виробничого періоду, витрачають натурально-речову форму і повністю переносять свою вартість на готовий продукт.

Крім основних і оборотних є **фонди обігу**. **Фонди обігу** включають готову до реалізації продукцію, кошти на поточних рахунках, кошти в розрахунках та інші активи.

Оборотні засоби сільськогосподарського підприємства – це у сукупності **оборотні фонди і фонди обігу**.

2. Економічна сутність основних фондів, їх класифікація.

Основні фонди – засоби праці, що використовуються у виробничій діяльності підприємства впродовж періоду, який перевищує 365 календарних днів від дати їх вводу до експлуатації, і вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Класифікація основних фондів підприємства:

1. За характером використання (**основні виробничі фонди** – беруть участь у процесі і формуванні собівартості та вартості продукції, **невиробничі фонди** - основні фонди ЖКГ, побутового обслуговування організацій культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення).

2. За цільовим призначенням (будівлі та споруди, транспортні засоби, інвентар, інструменти)

3. За участю у виробничому процесі (пасивні основні фонди – будівлі та споруди, активні основні фонди – трактори, комбайни, автомобілі, сільськогосподарські машини і устаткування, робоча і продуктивна худоба, різний інструмент, багаторічні насадження) ·

4. За належністю до підприємства (власні основні фонди, орендовані основні фонди)

5. За станом фактичного використання (основні фонди, що використовуються в основній господарській діяльності; основні фонди, що здані в оперативну або фінансову оренду (лізінг); основні фонди, що тимчасово не використовуються) ·

6. За джерелами фінансування (основні фонди, що внесені до статутного фонду підприємства; основні фонди, що придбані за рахунок власних коштів; основні фонди, що придбані за рахунок довгострокових кредитів та інших позикових коштів; безплатно отримані основні фонди).

3. Грошова оцінка основних засобів.

Основні виробничі засоби функціонують, плануються й обліковуються в натуральній і вартісній формах. Щоб визначити ступінь участі основних засобів у формуванні собівартості продукції, розрахувати обсяг потрібних капіталовкладень на їх придбання, обчислити фондомісткість виробництва,

грошова оцінка цих засобів здійснюється за первісною, справедливою, переоціненою, залишковою і ліквідаційною вартістю.

Первісна, (історична) вартість основних засобів - це фактична вартість їх придбання або фактичні витрати на створення даних засобів (витрати на будівництво виробничих будівель, споруд, на формування основного стада, робочої худоби тощо). До первісної вартості основного засобу включають ціну його придбання або оплату за виконання будівельно-монтажних робіт, витрати на страхування ризиків доставки вказаного засобу, суми непрямих податків у зв'язку з його придбанням і деякі інші.

Первісна вартість основного засобу може бути збільшена на величину витрат, пов'язаних з таким його поліпшенням, за якого збільшується майбутня економічна вигода від використання цього засобу. Вказане поліпшення досягається в разі модернізації, модифікації, добудови, дообладнання, реконструкції. Всі інші витрати, що здійснюються для підтримки основних засобів у робочому стані та одержання початково визначеної майбутньої економічної вигоди від їх використання, включаються до складу поточних витрат.

Справедлива вартість - це така вартість, за якою може бути здійснений обмін активу (основного засобу в даному випадку) або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, заінтересованими та незалежними сторонами. Справедливою вартістю інших основних засобів є сучасна собівартість їх придбання за вирахуванням суми зносу на дату оцінки.

Переоцінена вартість - це вартість основних засобів після їх переоцінки. В процесі такої переоцінки визначається нова ціна (вартість) основного засобу з урахуванням його фізичного і морального зносу та сучасних способів виробництва, інфляційних процесів, динаміки цін.

На балансі підприємства основні засоби можуть обліковуватися за первісною або за переоціненою вартістю.

Залишкова вартість - це вартість основного засобу, одержана як результат від різниці його первісної (переоціненої) вартості і суми зносу - нарахованої амортизації з початку корисного використання основного засобу. Залишкова вартість основних засобів також відображається в балансі підприємства і включається в його підсумок.

Ліквідаційна вартість - це сума коштів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) основного засобу після закінчення строку його корисного використання за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією) цього засобу. Під строком корисного використання основного засобу розуміють такий очікуваний період часу, протягом якого

він використовуватиметься підприємством з метою одержання певної економічної вигоди.

4. Амортизація основних засобів.

У процесі виробництва основні виробничі засоби зношуються фізично (матеріально) та економічно (морально). Розрізняють дві форми фізичного і морального зношення.

I форма фізичного зношення виникає в процесі використання засобів праці, коли їх робочі органи внаслідок тертя втрачають свої якості, деформуються і руйнуються.

II форма пов'язана з недовикористанням засобів праці, коли під дією природних і часових факторів металеві вузли та механізми машин та знарядь іржавіють, а пластмасові частини і гума «старіють». Внаслідок фізичного зношення знижується продуктивність засобів праці і зрештою вони стають непридатними для використання.

Економічне (моральне) зношення I роду – вартість виробництва засобів праці (їх ціна) знижується в результаті зростання продуктивності праці в промисловості. *Другої форми* – виявляється в умовах, коли замість існуючих засобів праці, промисловість починає постачати нові, більш продуктивні, а тому перші використовувати стає економічно невигідно.

Відтворення основних засобів — це процес їх безперервного поновлення (відновлення). Відтворення буває просте та розширене.

Просте відтворення основних засобів — це їх відновлення в тому самому обсязі, у якому вони були зношені та вибули. Воно здійснюється шляхом заміни окремих зношених частин основних засобів шляхом ремонтів або придбання нових засобів на заміну зношених. Головним джерелом простого відтворення основних засобів в умовах переходу до ринкових відносин є амортизаційні відрахування.

Ремонт основних фондів - це усунення ушкоджень, поломок, вад основних засобів з метою відновлення їх експлуатаційних якостей.

Розрізняють поточний, середній і капітальний ремонти основних засобів.

Поточний ремонт - це ремонт, при якому замінюються зношені деталі машин, устаткування, ліквідуються незначні дефекти, несправності і поломки з метою підтримки в робочому стані машин, устаткування тощо.

Середній ремонт - це ремонт, при якому замінюються зношені деталі, вузли, конструкції обмеженої номенклатури без повного розбирання об'єкта, що ремонтується.

Капітальний ремонт - це ремонт, що передбачає повне розбирання об'єкта, що ремонтується, заміну всіх зношених вузлів, деталей, конструкцій тощо з метою відновлення робочого ресурсу, поліпшення експлуатаційних показників об'єкта, що ремонтується.

Розширене відтворення — це таке відтворення, яке передбачає розширення діючих основних засобів за рахунок збільшення їх кількості та поліпшення або придбання продуктивніших та економічних основних засобів. Розширене відтворення може здійснюватися у вигляді нового будівництва, технічного переозброєння, реконструкції або розширення діючих підприємств, модернізації обладнання або його придбання тощо. Основним джерелом розширеного відтворення основних засобів є - прибуток.

Амортизація – це економічний процес поступової втрати основної вартості і перенесення її на створену продукцію.

Вартість основних засобів, яка амортизується – це первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

У сучасних умовах господарювання підприємства здійснюють нарахування амортизації згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» — у податковому обліку та згідно із Положенням (стандартом) бухгалтерського обігу 7 «Основні засоби» — у бухгалтерському обліку.

Амортизація основних засобів нараховується із застосуванням таких методів:

- Прямолінійного
- Методу зменшення залишкової вартості
- Методу прискорення зменшення залишкової вартості ОЗ
- Кумулятивний метод
- Виробничий метод

1. При застосуванні **прямолінійного методу** річна сума амортизації розраховується, як ділення вартості, що амортизується, на термін корисного використання об'єкта основних засобів:

$$A = \frac{\text{Первісна вартість} - \text{Ліквідаційна вартість}}{\text{Термін корисного використання}}$$

Фактично вартість об'єкта основних засобів, яка амортизується, рівномірно списується (розподіляється) протягом терміну його експлуатації. Тому цей метод використовують для нарахування амортизації за об'єктами основних засобів, такими як будівлі, споруди, офісна техніка тощо, знос яких відносно рівномірний протягом усього періоду їх експлуатації та не залежить від обсягу виробництва.

2. **Метод зменшення залишкової вартості.** За цим методом річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації.

$$\text{Річна сума амортизації} = \text{Залишкова вартість} \times \text{Річна норма амортизації}$$

$$\text{Річна норма амортизації} = \left(1 - \sqrt[n]{\frac{\text{Ліквідаційна вартість}}{\text{Первісна вартість}}} \right) \times 100$$

3. Метод прискорення зменшення залишкової вартості ОЗ

Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється, виходячи із строку корисного використання об'єкта, і подвоюється:

$$\text{Амортизаційні відрахування} = \text{Залишкова вартість} \times \text{Річна норма амортизації} \times 2$$

Річна норма амортизації визначається діленням 100% на кількість років корисного використання об'єкта основних засобів.

4. **Кумулятивний метод.** Річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку корисного використання об'єкта основних засобів, на суму числа років його корисного використання.

$$\text{Амортизаційні відрахування} = \text{Кумулятивний коефіцієнт} \times (\text{Первісна вартість} - \text{Ліквідаційна вартість})$$

$$\text{Кумулятивний коефіцієнт} = \frac{\text{Число років, що залишається до кінця строку корисного використання об'єкта}}{\text{Сума років строку корисного використання об'єкта}}$$

5. **Виробничий метод** За цим методом місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів.

$$\begin{aligned} \text{Амортизаційні відрахування} &= \frac{\text{Фактичний обсяг продукції (робіт, послуг)}}{\text{Виробнича ставка амортизації}} \\ \text{Виробнича ставка амортизації} &= \frac{\text{Первісна вартість} - \text{Ліквідаційна вартість}}{\text{Загальний розрахунковий обсяг виробництва}} \end{aligned}$$

5. Ефективність використання основних фондів.

Система показників, яка характеризує ефективність основних фондів, охоплює два блоки:

- 1) показники ефективності відтворення окремих видів і всієї сукупності засобів праці;
- 2) показники рівня використання основних фондів у цілому та окремих їхніх видів.

Показники технічного стану основних фондів:

1. *Коефіцієнт зносу основних фондів*

$$K_z = \frac{Z}{ПВ} \times 100$$

де **Z** – сума зносу основних фондів;

ПВ – первісна вартість основних фондів.

2. *Коефіцієнт придатності основних фондів* – виявляє, яку частку складає їх залишкова вартість від первісної вартості

$$K_n = \frac{ПВ - Z}{ПВ} \times 100$$

Показники руху основних фондів:

1. *Коефіцієнт оновлення основних фондів* – характеризує частку нових, введених в експлуатацію у звітному періоді основних фондів у складі усіх основних фондів, наявних на кінець звітного періоду.

$$K_o = \frac{ОФ_v}{ОФ_k} \times 100$$

де:

ОФ_v – сума нових основних фондів за первісною вартістю, що введені в експлуатацію у звітному періоді;

ОФ_k – сума основних фондів за первісною вартістю на кінець звітного періоду.

2. *Коефіцієнт вибуття основних фондів* – показує, яка частка основних фондів, наявних на початок звітного періоду, вибула за цей період унаслідок старіння та зносу

$$K_v = \Phi_o / \Phi_o * 100,$$

де $\Phi_{\text{с}}$ – сума основних фондів, що вибувають у звітному періоді внаслідок старіння та зносу;
 $\Phi_{\text{о}}$ – сума основних фондів на початок періоду.

Показники ефективності використання основних фондів

1. **Фондовіддача ($\Phi_{\text{с}}$)** – показник, що відображає випуск продукції на 1 грн. основних фондів підприємства

$$\Phi_{\text{с}} = \text{ВП} / \text{ОФ},$$

де **ВП** – валова продукція;

ОФ – загальна вартість основних фондів.

2. **Фондомісткість ($\Phi_{\text{м}}$)** – показник потреби основних фондів для забезпечення виконання одиниці обсягу роботи

$$\Phi_{\text{м}} = \text{ОФ} / \text{ВП}$$

3. **Фондоозбросеність праці ($\Phi_{\text{о}}$)** обчислюється за формулою

$$\Phi_{\text{о}} = \text{ОФ} / \text{Ч},$$

де **Ч** - середньооблікова чисельність виробничого персоналу.

4. **Фондозабезпеченість ($\Phi_{\text{зб}}$)** – це вартість основних виробничих фондів, яка припадає на 100га сільськогосподарських угідь.

$$\Phi_{\text{зб}} = \text{ОФ} / S_{\text{с.г. угідь}}$$

8. **Коефіцієнт технологічної структури основних фондів ($K_{\text{тсф}}$)** – визначається як співвідношення вартості активної частини основних фондів

($\Phi_{\text{а}}$) та вартості основних фондів (Φ), за формулою

$$K_{\text{тсф}} = \Phi_{\text{а}} / \Phi.$$

9. **Норма прибутку** - відношення прибутку до вартості основних і оборотних засобів, помноженій на 100%:

$$\text{НП} = \quad \times 100\%$$

ТЕМА 7. ОБОРОТНІ ФОНДИ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Економічна сутність оборотних засобів підприємства .
2. Класифікація оборотного капіталу.

3. Показники ефективності використання оборотних засобів на підприємстві.
4. Шляхи поліпшення використання оборотних коштів.

1. Сутність, склад та класифікація оборотних засобів підприємства.

Необхідною умовою здійснення підприємством господарської діяльності є наявність у нього оборотних засобів. Вони забезпечують безперервність відтворювального процесу на підприємстві, що відбувається як у сфері виробництва, так і у сфері обігу. Оборотні засоби підприємства постійно перебувають у русі і, змінюючи свою форму, проходять три стадії кругообігу (рис. 1).

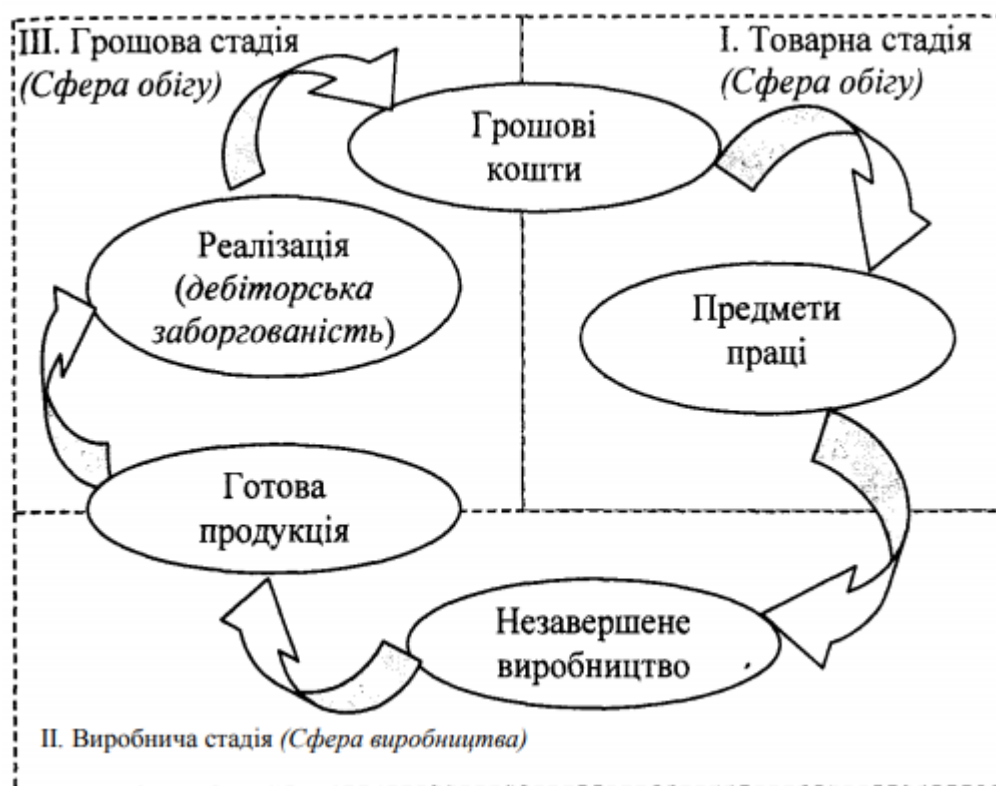

Рис.1. Стадії кругообігу оборотних засобів підприємства

На першій стадії кругообігу під час придбання предметів праці (сировини, матеріалів, палива тощо) оборотні засоби з грошової форми переходять у товарну.

На другій стадії предмети праці за участю засобів праці та робочої сили перетворюються у незавершену виробництвом продукцію, тобто відбувається їх виробниче споживання. Виробнича стадія кругообігу завершується випуском готової продукції, й оборотні засоби знову набувають товарної форми.

На третій стадії кругообігу підприємство реалізує готову продукцію й оборотні засоби знову змінюють товарну форму на грошову. Кругообіг вважається закінченим, коли грошові кошти за реалізовану продукцію надійдуть на розрахунковий рахунок підприємства. Грошова форма, якої набувають оборотні засоби на третій стадії їх кругообігу, одночасно є їх початковою стадією обороту. Перша і третя стадії кругообігу оборотних засобів виробничого підприємства відбуваються у сфері обігу, друга - у сфері виробництва.

Оборотні засоби (обігові кошти) підприємства – це сукупність грошових коштів підприємства, вкладених в оборотні виробничі фонди і фонди обігу з метою забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції.

Оборотні виробничі фонди - це частина виробничих фондів підприємства, яка повністю споживається під час одного виробничого циклу, змінюючи свою натуральну форму, розміри та властивості, і переносить свою вартість на вартість виготовлюваної продукції відразу в повному обсязі.

Обігові кошти це частина фінансових ресурсів підприємства. Склад оборотних коштів наведено на рис. 2.

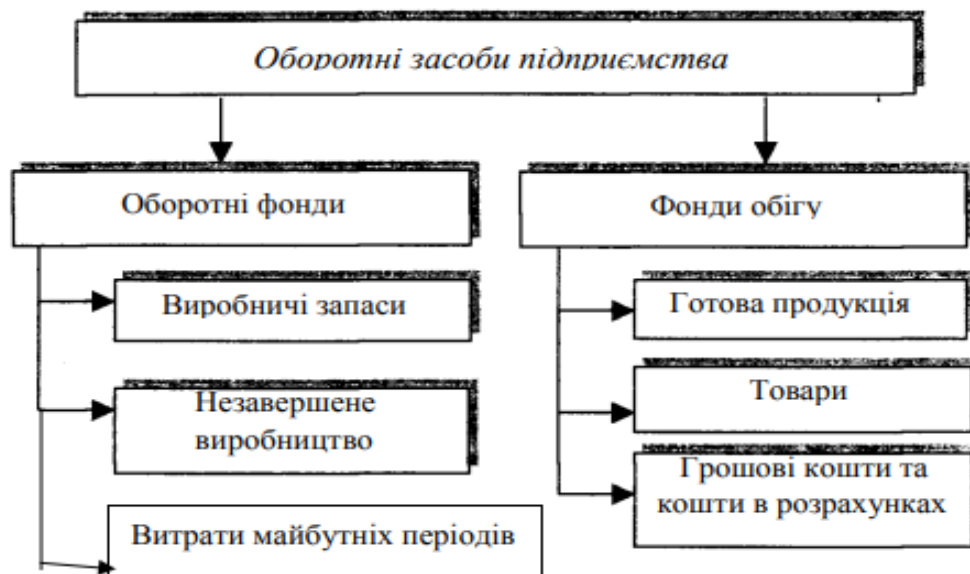

Рис. 2. Склад оборотних засобів підприємства

До оборотних виробничих фондів підприємства належать:

- виробничі запаси;
- незавершене виробництво;
- витрати майбутніх періодів.

Виробничі запаси включають сировину, основні та допоміжні матеріали, комплектуючі матеріали, куплені напівфабрикати, паливо, запасні частини, тару та інші матеріальні цінності, призначені для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, обслуговування виробництва й

адміністративних потреб. Виробничі запаси становлять більшу частину оборотних фондів виробничого підприємства. Надлишок виробничих запасів лягає тягарем на собівартість продукції, нестача спричиняє затримку роботи заготівельних і виробничих цехів.

Незавершене виробництво - це предмети праці, обробка або переробка яких на підприємстві ще не завершена. Вони знаходяться безпосередньо на робочих місцях у виробничих цехах або в процесі транспортування від одного виробничого підрозділу до іншого. Вироби, обробка яких повністю закінчена у даному виробничому підрозділі, але вони ще потребують подальшої обробки в інших виробничих цехах, називаються напівфабрикатами власного виготовлення.

Витрати майбутніх періодів – це витрати на підготовку та освоєння нової продукції, які здійснюються в поточному році, але на собівартість продукції будуть віднесені у наступний період; це витрати на придбання патентів, технологій, раціоналізацію, винахідництво та інформаційне забезпечення виробництва.

Оборотні виробничі фонди обчислюються в натуральних показниках (штуках, літрах, метрах та інші) і в грошовому виразі.

Фондами обігу називаються оборотні засоби, що функціонують у сфері обігу.

До фондів обігу належать:

- **товари** - це матеріальні цінності, що придбані та зберігаються підприємством для їх подальшого перепродажу.
- **готова продукція** - це вироби підприємства, обробка яких закінчена і вони пройшли випробування, відповідають технічним умовам і стандартам та укомплектовані згідно з договорами із покупцями та замовниками. Поки виготовлена підприємством продукція не оплачена, вона належить підприємству.
- **грошові кошти підприємства** - це частина оборотних засобів підприємства, що не бере безпосередньої участі у виробничому процесі, але використовується ним для створення необхідних йому матеріальних ресурсів: матеріалів, сировини, запасних частин тощо.

Грошові кошти знаходяться в касі підприємства, на поточних та інших рахунках у банках і можуть бути використані для поточних операцій. Підприємство може мати грошові кошти не лише в національній, а й в іноземній валюті. До коштів підприємства в розрахунках належить заборгованість покупців або замовників перед підприємством за відвантаженою їм продукцією, виконані роботи або надані підприємством послуги, тобто дебіторська заборгованість.

2. Класифікація оборотного капіталу.

З метою забезпечення обліку, ефективного планування та використання оборотні засоби підприємства класифікують за низкою ознак (рис. 3).

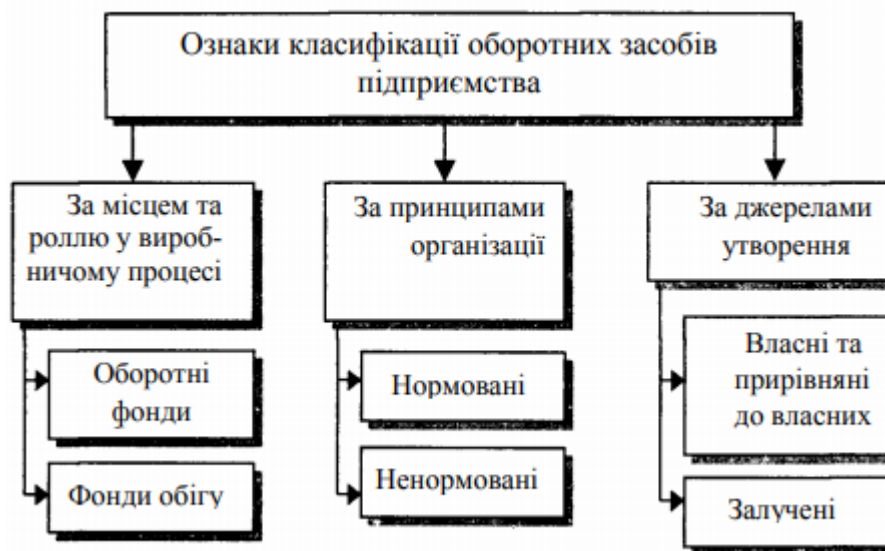

Рис. 3. Класифікація оборотних засобів підприємства

1. **За місцем та роллю у процесі виробництва** оборотні засоби поділяють на оборотні засоби, що знаходяться у сфері виробництва (оборотні виробничі фонди), та засоби, що знаходяться у сфері обігу (фонди обігу). Більша частина оборотних засобів виробничих підприємств знаходиться у сфері виробництва.

2. **За принципами організації** розрізняють нормовані та ненормовані оборотні засоби. До нормованих оборотних засобів відносять виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів та готову продукцію. Їх граничний розмір визначається за допомогою нормування.

Нормування оборотних засобів - це встановлення економічно обґрунтованих (планових) норм запасу та нормативів за окремими елементами оборотних засобів. Воно є необхідним для забезпечення нормальної діяльності підприємства. До ненормованих оборотних засобів підприємства відносять грошові кошти та кошти в розрахунках.

3. **За джерелами утворення** оборотні засоби поділяють на власні, прирівняні до власних і залучені. До власних джерел утворення оборотних засобів належать статутний та резервний капітал, прибуток підприємства. До джерел, прирівняних до власних, належать резерви наступних витрат і платежів, кошти цільового фінансування, а також залучені в оборот стійкі пасиви (заборгованість по заробітній платі, внесках на соціальне страхування

тощо). До залучених джерел утворення оборотних засобів підприємства належать кредити банків, якими покривається нестача власних джерел формування оборотних засобів (як правило, це короткострокові кредити).

3. Показники ефективності використання оборотних засобів на підприємстві.

Оборотні засоби становлять значну частину виробничих фондів підприємства. Основною характеристикою ефективності використання оборотних засобів є швидкість їх обертання, або, інакше кажучи, оборотність. Саме від оборотності залежить величина необхідних підприємству грошових коштів для забезпечення безперервності процесу виробництва та реалізації продукції.

Для оцінки ефективності використання оборотних засобів застосовують такі показники оборотності.

1. **Коефіцієнт оборотності (Коб)** розраховується діленням вартості реалізованої продукції за діючими оптовими цінами за певний період на середній залишок обігових коштів за той самий період і показує кількість продукції, що припадає на 1 гривню вартості обігових коштів. Обчислюється за формулою:

$$\text{Коб} = Q / \text{Во.з}$$

де:

Q – річний обсяг реалізованої продукції за собівартістю, грн.;

Во.з – середньорічна вартість залишку оборотних засобів підприємства, грн.

Середньорічна вартість залишку оборотних засобів обчислюється за формулою:

$$\text{Во.з} = (\text{Во.з1} + \text{Во.з2} + \text{Во.з12}) / 12$$

Вартість середньомісячного залишку оборотних засобів обчислюється за формулою:

$$\text{Во.з} = (\text{Во.зп.м} + \text{Во.зк.м}) / 2$$

де:

Во.зп.м, Во.зк.м – вартість оборотних засобів на початок та кінець місяця, грн.

Показником оборотності обігових коштів є також кількість оборотів, яка визначає, скільки оборотів можуть зробити оборотні кошти за певний період, як правило, за рік.

Кількість оборотів оборотних засобів показують швидкість обороту оборотних коштів. Ріст цього показника означає, що підприємство

використовує кошти економно, досягатиме при відносно менших обігових коштах випуску більшого об'єму продукції.

2. Коефіцієнт завантаження (Кзав) є величиною, оберненою до коефіцієнта оборотності. він показує, скільки оборотних засобів припадає на одну грошову одиницю реалізованої продукції, і визначається за формулою:

$$\text{Кзав} = \text{Воз} / Q$$

де:

Воз – середньорічна вартість залишку оборотних засобів підприємства, грн.

Q – річний обсяг реалізованої продукції за собівартістю, грн..;

3. Тривалість обороту (Тоб) – характеризує тривалість одного обороту оборотних засобів підприємства в днях:

$$\text{Тоб} = \text{Дк} / \text{Коб} = \text{Воз} * \text{Дк} / Q$$

де:

Дк – кількість календарних днів протягом року.

4. Рентабельність оборотних засобів (Роз) характеризує ефективність використання підприємством оборотних засобів і показує, скільки прибутку припадає на 1 грн. коштів, спрямованих на формування оборотних засобів.

$$\text{Роз} = \text{Под} / \text{Воз}$$

де:

Под – прибуток підприємства від операційної діяльності за підсумками роботи за рік, грн.

Воз – середньорічна вартість залишку оборотних засобів підприємства, грн.

4. Шляхи поліпшення використання оборотних коштів.

Підприємства можуть підвищити ефективність використання обігових коштів за рахунок таких заходів:

- зменшення строків виготовлення продукції в результаті механізації робіт, удосконалення технологічних процесів, більш широкого застосування конструкцій, агрегатів та напівфабрикатів;

- зменшення виробничих запасів у результаті покращення організації матеріально-технічного постачання, зменшення дальності їх транспортування;

- економії матеріальних ресурсів, кращого їх зберігання та обліку, суворого дотримання норм витрат матеріалів на одиницю продукції;

- удосконалення розрахунків з замовниками та інших заходів щодо поліпшення фінансової та платіжної дисципліни;
- упорядкування ціноутворення, застосування дійової системи економічного стимулювання та інші.
 - зниження матеріаломісткості продукції.
 - впровадження комплексної механізації і автоматизації виробництва
 - раціональне використання машино-тракторного парку.
 - удосконалення структури основних виробничих запасів.

ТЕМА 8. СИРОВИННІ РЕСУРСИ І ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

1. Види сировини і матеріалів у харчовій промисловості.
2. Сировинна база і сировинні ресурси харчової промисловості.
3. Особливості формування сировинних зон для підприємств харчової промисловості.
4. Раціональне використання сировини як шлях зміцнення сировинної бази.

1. Види сировини і матеріалів у харчовій промисловості.

Асортимент харчових продуктів промислового виробництва дуже великий, і його практично неможливо перелічити. Продукція тільки хлібопекарської промисловості нараховує більш 800 найменувань виробів, кондитерської – понад тисячу. Постійно розширюється асортимент м'ясної, молочної, консервної й іншої галузей. В останні роки з'явилися харчові продукти цільового призначення – дитячого, дієтичного і лікувального харчування, для працюючих у суворих кліматичних умовах і т.д.

Появі нових видів харчової продукції сприяє удосконалювання і розробка нових технологічних прийомів. Наприклад, сушіння харчових продуктів у замороженому стані під вакуумом (сублімаційне сушіння) цілком зберігає смакові якості м'яса, риби, фруктів, овочів і роблять їх придатними для тривалого збереження в природних умовах.

В даний час у суспільному харчуванні усе ширше використовуються продукти промислового виробництва. Це значно спрощує структуру підприємств суспільного харчування, скорочує час готування їжі, зменшує відходи виробництва, а також суспільні витрати на готування їжі, однак ставить перед харчовою промисловістю нові задачі по випуску відповідної продукції (напівфабрикатів швидкого готування і т.п.).

В міру зростання й удосконалювання продуктивних сил зусилля працівників харчової промисловості повинні направлятися на випуск,

розширення асортименту і поліпшення якості продукції. Ці задачі можна вирішити тільки при повному забезпеченні харчової промисловості сировиною. На підприємствах харчової промисловості переробляється сільськогосподарська сировина рослинного і тваринного походження, а також несільськогосподарські види сировини – різні синтетичні матеріали, сіль, сода, жирні кислоти, спирти, есенції, синтетичні фарби. Крім того, у харчовій промисловості у великій кількості використовуються пакувальні матеріали: дерево, папір, полімери, жерсть і ін.

Одні харчові галузі здійснюють первинну переробку сировини (витяг цукру з буряка, готування консервів із плодів), інші – вторинну, тобто використовують сировину, яка підлягала раніше промисловій обробці (хлібопекарське, кондитерське виробництва). Велика частина продукції харчової промисловості стає безпосереднім продуктом споживання, а біля однієї третини направляється на подальшу переробку (наприклад, цукор, борошно – для кондитерських виробів). Деякі види продукції (цукор, спирт, крохмаль, олія, сіль, гліцерин, відходи і побічні продукти – жом, барда, макуху, шрот, меляса) надходять для подальшої переробки в інші галузі народного господарства.

В даний час усе більшого значення набуває проблема заміни харчової сировини, що витрачається на технічні цілі. Тільки для виробництва мила, оліфи, лаків, емалів і інших технічних нестатків щорічно використовується величезна кількість харчових рослинних олій. Істотно скоротити споживання харчової сировини для виробничо-технічних нестатків дозволить широке впровадження синтетичних матеріалів, створених хімічною промисловістю. Крім того, деякі нові хімічні галузі дають можливість цілком замінити харчову сировину не харчовою (виробництво спирту, синтетичних жирних кислот і миючих засобів). Виготовлення цих продуктів з не харчової сировини значно дешевше і не тільки вивільняє рослинні і тваринні жири, але і підвищує якість продукції.

Розширенню ресурсів сировини сприяє ефективне використання продукції харчових галузей, застосовуваної в якості - вихідних чи матеріалів напівфабрикатів іншими промисловими підприємствами (цукор, сіль, олія, патока й ін.). Ці продукти необхідно виробляти в такому вигляді, щоб наступна промислова переробка могла здійснюватися найбільш ефективно, з найменшими витратами праці, палива й енергії, включаючи витрати на вантажно-розвантажувальні операції і внутрішньозаводське транспортування.

З зазначеною обставиною зв'язане також розширення асортименту продукції харчової промисловості. Наприклад, цукрова промисловість

постачала іншим харчовим підприємствам сахарин-пісок, а підприємства-споживачі готували з нього сироп. Застосувавши більш удосконалені способу очищення сиропу, на цукрових заводах почали робити для промислової переробки цукор у виді сиропу різних концентрацій і складу в залежності від вимог споживачів. Наприклад, деякі цукрорафінадні заводи постачають рідкий цукор підприємствам хлібопекарської промисловості, а також для вироблення безалкогольних напоїв. Маслобійно-жирова промисловість освоює і розширює асортимент кулінарних жирів у виді рідких емульсій, що задовольняють специфічні вимоги хлібопекарської, кондитерської, харчовоконцентрованої галузей. Зручний також для використання в кондитерській і хлібопекарській промисловості знежирений молочний жир. У крохмалепаточній промисловості налагоджене виробництво крохмалю, глюкози, кукурудзяного сиропу й інших продуктів, пристосованих для наступної (вторинної) промислової переробки.

Важливу проблему представляє пошук ефективних методів одержання і використання в харчовій промисловості білків мікробіологічного походження, а також білків, одержуваних з риби, сої, насіння олійних культур, водоростей, вторинних молочних продуктів. Препарати з білків рослинного походження є заміниками м'яса і молока і використовуються у виробництві м'ясних і деяких молочних продуктів.

Джерелом білка можуть служити і дріжджі. З пекарських дріжджів одержують чисті білки й амінокислоти у виді порошку. Його застосовують для збагачення різних борошняних продуктів і кулінарних виробів. В даний час дріжджі й інші мікроорганізми вирощують у живильних середовищах з нафтових продуктів, природного газу, метанолу, відходів деревообробної, целюлозної промисловості й інших нехарчових матеріалів.

Харчова сировина являє собою, як правило, швидкопсувні сезонні продукти й вимагає негайної переробки, або має обмежені терміни збереження. По тому як збереження якості сировини дозволяє збільшити терміни виробництва з нього харчових продуктів, зменшує витрати на його переробку і підготовку до вживання. Висока схоронність забезпечується застосуванням різних способів консервування, спрямованих на припинення уповільнення життєдіяльності мікроорганізмів і ферментів (збереження при знижених температурах, в атмосфері інертного газу, негайне видалення продуктів життєдіяльності й ін.). Державними планами передбачений інтенсивний розвиток промислового консервування продукції, насамперед плодоовочевої.

Важливими умовами зниження втрат сировини, збільшення виходу і поліпшення якості готової продукції виступають висока організація,

механізація й автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт, належне розміщення, устаткування складів і площадок для збереження сировини. При вантажно-розвантажувальних і допоміжних роботах на складах сировини і готової продукції деякі операції виконують вручну, зокрема при обробці хлібобулочних, кондитерських і інших штучних харчових продуктів. Істотному скороченню витрат ручної праці сприяє застосування спеціальних контейнерів для збереження і перевезення. При тім переобладнуються й оснащуються спеціальними підйомно-транспортними механізмами не тільки склади готової продукції, але і засоби доставки, магазини. Значна економія праці забезпечується при використанні безтарних способів збереження і перевезень сипучих (борошно, цукор) і наливних (пиво, рідкий цукор, жири) продуктів. Суспільні витрати праці знижує також промислове фасування харчових продуктів.

На підприємствах м'ясо-молочної промисловості вирішальне значення для збереження якості сировини і готової продукції мають гарна організація холодильного господарства і висока забезпеченість спеціалізованими рефрижераторними транспортними засобами.

Сировина (сирі матеріали) є найважливішим елементом виробничого процесу, що здійснюється на підприємствах харчової промисловості. Сировиною називають предмет праці, на добування або виробництво якого була затрачена праця. Предметами праці можуть бути і матеріали, безпосередньо створені природою (сіль в надрах землі, риба в морі). Але сировиною вони стали тоді, коли на добування їх затрачена праця або коли під впливом її вони змінюють свою форму і зміст (наприклад, риба, добута в морі та доставлена на рибоконсервний комбінат, сіль, добута з надр землі і доставлена на підприємства для переробки).

Для того щоб процес виробництва проходив безперервно, тобто зовсім незалежно від того, поновлюється цей запас щоденно чи лише через певний строк, необхідно, щоб у місцях виробництва постійно був більший запас сировини, матеріалів, палива тощо, ніж споживається, наприклад щодня або щотижня.

На промислових підприємствах предмети праці класифікують залежно від характеру використання і призначення їх в процесі виготовлення продукції. За цією ознакою предмети праці поділяють на такі групи: сировина і основні матеріали, допоміжні матеріали, куповані напівфабрикати, паливо, тара, запасні частини машин.

Сировиною стають такі предмети праці, які становлять матеріальну основу, тобто «головну субстанцію» готового продукту, наприклад цукровий буряк для цукру-піску, борошно для хліба тощо. Основними видами харчової

сировини є: у бурякоцукровому виробництві – цукровий буряк, у хлібопекарному – борошно, у кондитерському – цукор, яйця, масло, тваринні жири, крупа, олія, сіль, дріжджі, у виробництві харчових концентратів овочі. До основних матеріалів належать і ароматичні добавки, які використовують у виробництві харчової промисловості для надання їй особливих якостей. Це прянощі (кориця, гвоздика, ванілін, мускатний горіх), харчові кислоти (лимонна, яблучна, молочна, винна), різні розпушувачі, піноутворювачі.

За способом одержання сировину поділяють на промислову і сільськогосподарську. Промислова – це предмети праці, що пройшли обробку на підприємствах, сільськогосподарська – сировина, одержана в результаті виробничої праці у сільському господарстві.

Розрізняють сільськогосподарську сировину рослинного (зернові культури, цукровий буряк, картопля, соняшник, овочі, плоди, тютюн, чай) і тваринного походження (м'ясо, молоко, риба). У сільськогосподарській сировині тривають процеси життєдіяльності не лише в період росту, дозрівання, але і при зберіганні. При тривалому зберіганні більшості видів сировини це призводить до псування їх, втрати, корисних речовин (цукристості в цукрових буряках, крохмалистості в картоплі тощо). Тривалість переробки такої сировини обмежена і зумовлює сезонність промислового виробництва.

Деякі види сільськогосподарської сировини, наприклад зернові та зернобобові культури і сировина, що пройшла первинну переробку (солоні, борошно, тощо), можуть зберігатися тривалий час. Підприємства, що переробляють цю сировину, виробляють продукцію протягом всього року.

Обсяги сільськогосподарської сировини для підприємств харчової промисловості визначаються рівнем економічного розвитку сільського господарства, його спеціалізованих галузей (рослинництва і тваринництва – розмірами посівних площ, врожайністю, рівнем інтенсифікації, поголів'ям тварин, його продуктивністю і виробничими потужностями підприємств галузі).

Галузі харчової промисловості за характером сировини, яку вони отримують і переробляють можна поділити на три групи:

- **первинної переробки сільськогосподарської сировини** – м'ясна (забій тварин, заморожування м'яса, консервація і обробка шкур, переробка субпродуктів і відходів), молочна (холодження, сепарація), цукрова (виробництво цукру-піску), крохмало-патокова (сухий крохмаль), олійно-жирова, спиртова, виноробна (первинне виноробство), чайна і тютюнова (переробка чайного і тютюнового листа);

- вторинної переробки сільськогосподарської сировини – м'ясна (різні продукти з м'яса), молочна (сметана, масло, сир), цукрова (цукор-рафінад), крохмало-патокова (кристалічна, харчова, медична, технічна глюкози; модифіковані крохмали (декстрин, штучне саго), олійно-жирова (маргарин), лікєро-горілчана, виноробна (виробництво і розливання вина), чайна і тютюнова (розважування і фасування, виробництво цигарок) тощо;

- галузі добувної промисловості – соляна, рибна (виловлювання риби), промисловість мінеральної води.

Предмети праці, що входять до складу продукції харчової промисловості, навіть якщо вони і не становлять його основу, відносять до сировини (наприклад, фарби в кондитерському виробництві).

У інших галузях предмети праці, що виконують аналогічну промислову функцію, належать до допоміжних матеріалів (наприклад, фарба для цукерок).

Допоміжні матеріали – це такі предмети праці, що поєднанні з основним матеріалом надають йому відповідної якості (кондитерські фарби), забезпечують процес виробництва (паливо) або сприяють здійсненню трудових операцій (електроенергія для освітлення).

Паливо з економічної точки зору належить до допоміжних матеріалів. Але в практиці планування і обліку, виходячи з великого значення , його виділяють окремо (при калькулюванні продукції є окрема стаття «Паливо»).

Сировина відрізняється від допоміжних матеріалів не матеріальним змістом кожного з них, а характером участі їх у виготовленні готового продукту він може виступати або як сировина або як допоміжний матеріал.

Сировина, що підлягала обробці в процесі виробництва на одній або кількох стадіях виробництва, але не може споживатися як готовий продукт, стає напівфабрикатом. наприклад, тісто, пельмені, що підлягають реалізації.

Напівфабрикат може бути головним продуктом або сирим матеріалом (сировиною). Для підприємства що виготовляє напівфабрикат, призначений для реалізації, він є готовим продуктом, а для підприємства, де він буде доопрацьовуватися – сировиною. Різниця між сировиною і напівфабрикатом, сировиною і допоміжним матеріалом визначається в першому випадку витратами праці, в другому – участю у створенні готового продукту.

Залишки сировини або напівфабрикатів, які в процесі перетворення вихідної сировини в готову продукцію втратили повністю або частково свої споживчі якості (форму, зовнішній вигляд), є відходами власного виробництва. Залежно від подальшого використання відходи поділяють на поворотні, що використовуються в основному виробництві (горбушки, одержані при нарізанні хліба для сухарів у хлібопекарському виробництві),

безповоротні, які можуть бути реалізовані на сторону (жом і патока на цукрових заводах) або використані в допоміжних виробництвах для подальшої переробки.

2. Сировинна база і сировинні ресурси харчової промисловості.

Сировинною базою переробних виробництв є сільське господарство, яке поділяється на рослинництво і тваринництво. В сільське господарство входить як особлива галузь первинна переробка сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство виробляє продукцію як для споживання населенням, так і для промислової переробки. На відміну від промисловості сільськогосподарське виробництво значною мірою залежить від природних процесів відтворення земельної площі, які ще не повністю регулюються людиною.

У сировинному балансі харчової промисловості важлива роль належить виробництву зернових культур. Зерно і продукти його переробки (борошно, крупа, хліб) мають велике значення у харчуванні людини.

Зернове виробництво є провідною сільськогосподарською галуззю в Україні. Основний шлях нарощування виробництва зерна – підвищення родючості ґрунтів і збільшення врожайності. Не менш важливе значення має зменшення втрат при збиранні, зберіганні та переробці зерна.

Зміцненню сировинної бази переробної промисловості сприятиме перехід регіонів на самоуправління, формування якісно нового механізму територіального управління і організації закупівлі сільськогосподарської сировини для забезпечення державних потреб і потреб на експорт згідно з договорами України з іншими державами.

Загальнодержавний фонд зерна використовують для виробництва хліба, хлібобулочних, круп'яних і макаронних виробів.

Сировинними ресурсами м'ясної та молочної промисловості є продукція тваринництва. Головними напрямками збільшення м'яса є перехід на інтенсивні методи ведення тваринництва на основі нових форм господарювання, значне підвищення продуктивності всіх видів тварин і птиці, а також використання прогресивних способів обробки тваринної сировини, підвищення частки поставок охолодженого м'яса в торгівлю в загальному обсязі поставок, більш повного використання всіх продуктів забою тварин для харчових цілей

Для збільшення виробництва молочних продуктів важливе значення має раціональне використання молока і вторинної сировини. При цьому збільшення виробництва незбираного молока, масла, молочних консервів

сухого і незбираного обезжиреного молока залежить від згладжування сезонності у надходження молока на переробку.

Велике значення в підвищенні продуктивності тварин мають зміцнення кормової бази тваринництва, інтеграція сільського господарства, м'ясної та молочної промисловості. Встановлення виробничо-економічних зв'язків між м'ясокомбінатами і тваринницькими господарствами сприяє зміцненню сировинної бази підприємств, поліпшенню якості сировини, підвищенню ритмічності його поставок і зменшенню втрат.

Головний напрям збільшення ресурсів молока і молочних продуктів – підвищення продуктивності худоби, зміни в організації виробництва. Раціональне розміщення скотарства і переведення його на промислову основу на базі концентрації і спеціалізації дають можливість значно поліпшити не лише кількісні, а й якісні показники сировинної бази молочної промисловості, створять сприятливі умови для розширення промислової переробки молока, подальшого поглиблення і удосконалення економічних відносин між молочною промисловістю і сільським господарством.

Сировинною базою рибної промисловості є океанічне риболовство, внутрішні природні, штучні водойми. У рибному господарстві слід зосереджувати зусилля на інтенсифікації товарного виробництва у внутрішніх водоймах і прискоренні розвитку марікультури, раціональному використанню рибних запасів, розробці та впровадженні ресурсозберігаючих біотехнологій вирощування риби, поліпшенні селекційної роботи, подальшому розвитку матеріально-технічної бази товарного виробництва, підвищенні рівня механізації рибальських процедур, комплексній переробці риби.

Основним ресурсом цукрової промисловості є цукровий буряк. Розміщення буряководства формується під впливом комплексу факторів, головними з яких є ґрунтово-кліматичні умови, які визначають рівень врожайності, ефективність вирощування цукрового буряку порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами, цукристість буряку і вихід цукру, наявність трудових ресурсів, рівень механізації буряківництва.

Ресурсами крохмало-патокової промисловості для виробництва крохмалю і крохмалепродуктів є картопля, кукурудза, пшениця, сорго тощо.

На підприємствах крохмале-патокової промисловості виробляють також патоку карамельну, олію кукурудзяну, кормові дріжджі, екстракт кукурудзяний, крупку картопляну, корм кукурудзяний та інші продукти. Значна частина готової продукції цієї галузі є сировиною для інших галузей. Сухий крохмаль і патоку використовують у різних галузях харчової

промисловості, а також у громадському господарстві, в медицині – глюкозу, фурфурол, в сільському господарстві – вторинні ресурси.

При виробництві сухого крохмалю для харчових цілей використовують в основному картоплю. Особливості цієї сировини впливають на розміщення підприємств цієї галузі. Картопля є погано транспортабельною сировиною, яка швидко псується. Для виробництва 1т сухого крохмалю необхідно 6-8т картоплі. Основними зонами вирощування картоплі в Україні є Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Київська і Сумська області.

3. Особливості формування сировинних зон для підприємств харчової промисловості.

Більшість галузей харчової промисловості переробляють сільськогосподарську сировину, що швидко псується. Це м'ясна, молочна, маслосироробна, цукрова, крохмале-патокова, олійно-жирова, спиртова, виноробна, спиртова. Для підприємств таких галузей необхідна організація спеціалізованих сировинних зон, тому що для виробництва їхньої продукції потрібно завозити велику кількість сировини, що призводить до збільшення втрат при транспортуванні, зберіганні та переробці, зниженні якості готової продукції.

Раціональна організація сировинних зон, збільшуючи ресурси сировини, разом з тим, створює умови для більш повного використання основних фондів підприємств харчової промисловості. При організації спеціалізованих сировинних зон важливе значення мають відстань перевезення сировини від поля до заводу, вид транспорту, вартість перевезення 1т сировини.

У спеціалізованих сировинних зонах є можливість вирощувати сортовий виноград, картоплю, цукровий буряк з високим вмістом цукру, а також сорти з різними строками дозрівання. Це дає змогу забезпечувати переробні підприємства найбільш економічною і якісною сировиною. Внаслідок підвищення цукристості цукрового буряку, винограду і плодів, крохмалистості картоплі, вмісту олії у насінні, сухих речовин в томатах збільшується вихід продукції з 1т сировини, частково скорочуються виробничі площі, знижується собівартість продукції та рентабельність виробництва.

Слабко розвинена сировинна база підприємств крохмало-патокової промисловості. Картопля на заводи надходить без сортування, дуже засмічена. Картопля має механічні пошкодження, що призводить до великих втрат при зберіганні. Поставка некондиційної картоплі зумовлює зростання

втрат і зниження виходу крохмалю. відсутність стабільних сировинних зон впливає на техніко-економічні показники роботи переробних підприємств.

Правильне формування сировинних зон сприяє збільшенню виробництва кінцевого продукту з кожного гектара посівних площ.

4. Раціональне використання сировини як шлях зміцнення сировинної бази.

Харчова промисловість належить до найбільш матеріаломісних галузей, тому раціональне використання сировини має важливе значення.

Раціональне використання сировини та матеріалів можливе у двох напрямках:

1) нормування витрат при виробництві продукції, впровадження ресурсозберігаючих технологій.

2) здійснення заходів, спрямованих на зниження втрат сировини і матеріалів при зберіганні, транспортуванні та переробці.

Деякі види сировини, що використовуються у харчовій промисловості уражуються хвороботворними мікробами комах-шкідників, що призводить до значних втрат сировини. Такі втрати називають біологічними. Найважливішим напрямом запобігання їм є строге додержання правил зберігання сировини та харчових продуктів.

Механічні втрати сировини виникають переважно при транспортуванні. Тому організація транспортування сировини та матеріалів повинна бути предметом особливої турботи. Зниження механічних втрат досягають впровадженням безтарного транспортування і зберігання сировини.

Основні шляхи раціонального використання сировини при виробництві продукції у харчовій промисловості – поліпшення якості сировини, зменшення втрат при зберіганні, транспортуванні та переробці, комплексне використання і скорочення сезону переробки сировини, що псується.

ТЕМА 9. ТРУДОВІ РЕСУРСИ

1. Загальна характеристика трудових ресурсів.
2. Структура та показники оцінки трудових ресурсів.
3. набір, підготовка і перепідготовка персоналу підприємства
4. Показники руху робочої сили на підприємстві.

1. Загальна характеристика трудових ресурсів.

Уперше термін "трудові ресурси" як планово-обліковий вимірник робочої сили був введений у 20-і роки академіком Струмиліним, однак активно цей показник став використовуватися з кінця 50-х років.

Під терміном «трудові ресурси» розуміють частину працездатного населення України, що володіє сукупністю фізичних і духовних здібностей, загальноосвітніми і професійними знаннями для роботи в народному господарстві, включаючи людей, старших і молодших працездатного віку, зайнятих в суспільному виробництві. Трудові ресурси вважаються головною продуктивною силою суспільства.

До трудових ресурсів в Україні, як і в більшості країн світу, відносять працездатне населення у працездатному віці.

Працездатність - це потенційна можливість індивіда виконувати доцільну діяльність на заданому рівні ефективності впродовж визначеного часу, що залежить від зовнішніх умов діяльності і психофізіологічних ресурсів людини. Розрізняють загальну, загальну повну і повну професійну працездатність.

Загальна працездатність - це здатність до некваліфікованої роботи в звичайних умовах.

Загальна повна працездатність - це здатність виконувати некваліфіковану роботу в звичайних умовах праці.

Повна професійна працездатність - це здатність працівника виконувати всі трудові функції за професією, яка у нього є, або згідно з його посадою, у тих виробничих умовах, в яких він працює чи працював.

Для розуміння поняття "трудові ресурси", треба знати, що все населення залежно від віку поділяється на:

- осіб, молодших працездатного віку (від народження до 16 років включно);
- осіб працездатного (робочого) віку (в Україні: жінки -- від 16 до 60 років, чоловіки -- від 16 до 60 років включно);
- осіб, старших працездатного віку, по досягненні якого встановлюється пенсія за віком (в Україні: жінки - з 60, чоловіки - з 60 років).

Залежно від здатності працювати розрізняють осіб працездатних і непрацездатних. Непрацездатні особи в працездатному віці -- це інваліди 1-ї та 2-ї груп, а працездатні особи в непрацездатному віці -- це підлітки і працюючі пенсіонери за віком.

Таким чином, до трудових ресурсів належать наступні групи:

- населення в працездатному віці, крім непрацюючих інвалідів 1-ї і 2-ї груп та непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах (жінки, що народили п'ять і більше дітей і виховують їх до восьми років, а

також особи, які вийшли на пенсію раніше у зв'язку з важкими й шкідливими умовами праці);

- працюючі особи пенсійного віку;
- працюючі особи віком до 16 років.

Згідно з українським законодавством на роботу можна приймати у вільний від навчання час на неповний робочий день учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів у разі досягнення ними 15-річного віку за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, за умови виконання легкої праці.

2. Структура та показники оцінки трудових ресурсів.

Трудові ресурси мають кількісну і якісну характеристики.

Вихідною базою для визначення **кількісних характеристик** трудових ресурсів країни, регіону або населеного пункту є показники чисельності населення: фактична, прогнозована і середня. Останній показник використовується при оцінці й аналізі демографічних процесів: обчисленні загальних і спеціальних коефіцієнтів народжуваності, смертності, а також коефіцієнтів темпів росту і приросту населення.

Народжуваність і смертність розраховуються на 1000 чоловік населення за наступними формулами:

Коефіцієнт народжуваності розраховується як відношення кількості людей, що народилися за рік до середньорічної чисельності населення.

Коефіцієнт смертності розраховується як відношення кількості померлих людей за рік до середньорічної чисельності населення.

Середньорічна чисельність населення розраховується на середину року як середня арифметична з показників чисельності населення на початок і кінець року або шляхом додавання до початкової кількості населення половини його приросту.

Абсолютний приріст трудових ресурсів визначається як різниця між чисельністю трудових ресурсів на початок і кінець року з урахуванням сальдо міграції.

Природний приріст трудових ресурсів - це різниця між кількістю людей працездатного віку, працюючих пенсіонерів та підлітків (до 16 років) і кількістю людей, що виходять за межі працездатного віку, а також людей, що померли або отримали інвалідність у працездатному віці.

Темп зростання трудових ресурсів - це відношення двох послідовних рівнів ряду динаміки чисельності трудових ресурсів.

Темп приросту трудових ресурсів - це відношення абсолютної величини відповідного приросту до чисельності трудових ресурсів на початок періоду, для якого обчислюється показник.

Якісний склад трудових ресурсів характеризується освітнім рівнем і рівнем професійної підготовки, при аналізі й оцінці яких враховується цілий комплекс показників: професійно-кваліфікаційна структура, питома вага працівників за всіма видами діяльності, рівень кваліфікації за окремими статеві-віковими групами і ін.

Освітній рівень виступає невід'ємною частиною культурного рівня і необхідною передумовою формування кадрового потенціалу країни.

Для характеристики освітньої структури трудових ресурсів використовуються наступні показники:

- кількість осіб, що мають той чи інший рівень освіти та відносяться до трудових ресурсів в розрахунку на 1000 осіб тієї ж категорії;
- кількість осіб, що мають той чи інший рівень освіти та відносяться до трудових ресурсів в розрахунку на 1000 зайнятих осіб.

Професійно-кваліфікаційна структура кадрів складається під впливом професійного і кваліфікаційного поділу праці. При цьому під *професією* мається на увазі особливий вид трудової діяльності, що вимагає певних теоретичних знань і практичних навичок, а під спеціальністю -- вид діяльності в межах професії, що має специфічні особливості і потребує від працівників додаткових спеціальних знань і навичок.

Спеціальність визначає вид трудової діяльності в рамках однієї і тієї ж професії.

Працівники кожної професії і спеціальності розрізняються рівнем *кваліфікації*, тобто ступенем оволодіння тією або іншою роботою.

Відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП) і міжнародних конференцій статистиків праці все населення поділяється на економічно активне й економічно неактивне.

Економічно активне населення -- це частина населення, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг. Кількісно ця група населення складається із зайнятих і безробітних, які на даний момент не мають роботи, але бажають її одержати.

Економічно неактивне населення - це та частина населення, яка не входить до складу ресурсів праці. До них належать:

- учні, студенти, курсанти, які навчаються в денних навчальних закладах;
- особи, які одержують пенсію за віком або на пільгових умовах;
- особи, які одержують пенсію у зв'язку з інвалідністю;

- особи, зайняті веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, хворими родичами;
- особи, які не можуть знайти роботу, припинили її пошук, вичерпавши всі можливості, проте вони можуть і готові працювати;
- інші особи, яким немає необхідності працювати незалежно від джерела доходу.

3. Набір, підготовка і перепідготовка персоналу підприємства.

У системі управління персоналом особливу роль відіграє *набір, підготовка і перепідготовка кадрів*. Набір необхідних підприємству категорій працівників здійснюється за рахунок *зовнішніх і внутрішніх джерел*.

Зовнішніми джерелами набору персоналу підприємства є:

- регіональні біржі праці;
- кадрові агенції і бюро з працевлаштування;
- угоди з навчальними закладами різних рівнів щодо підготовки необхідних підприємству фахівців;
- залучення працівників через оголошення у пресі, на телебаченні і радіо.

Відбір кадрів підприємством здійснюється у кілька етапів, наприклад, попередній відбір, анкетування, тестування, особиста співбесіда, перевірка інформації про кваліфікацію, рішення про прийняття на роботу, рішення про розмір оплати праці та інші види мотивації.

Зовнішні джерела відбору персоналу не завжди є ефективними, оскільки на підприємство приходять люди, не обізнані щодо питань специфіки виробництва. Це призводить до додаткових витрат часу, зусиль, коштів для «доведення» працівника до необхідного рівня кваліфікації. У такому випадку доцільно використовувати внутрішні джерела набору персоналу, основними з

яких є:

- просування по службі своїх працівників, які мають достатній досвід роботи;
- перепідготовка своїх працівників;
- підготовка працівників робітничих спеціальностей через систему внутрішньозаводського навчання, стажування;
- інформування колективу працівників щодо наявних на підприємстві вакансій, вимог до претендентів на них та ін.

Підприємство самостійно визначає свою кадрову політику, в тому числі процедуру відбору кадрів за рахунок різних джерел.

Формами підготовки і перепідготовки робітників є:

- 1) індивідуальне і бригадне навчання безпосередньо на виробництві;

- 2) курси з оволодіння другою або суміжними спеціальностями;
- 3) перепідготовка кадрів за сприяння центрів зайнятості;
- 4) навчальні заклади з підготовки робітників і молодших спеціалістів.

Підготовку і підвищення кваліфікації службовців, спеціалістів та керівників здійснюють вищі навчальні заклади різних рівнів, інститути післядипломної освіти, курси підвищення кваліфікації з відривом та без відриву від виробництва тощо.

Усе більшого поширення набуває конкурсно-контрактна системи найму працівників на підприємство. Вона використовується у світовій практиці у багатьох галузях виробництва та інших видах діяльності. Для заміщення якоїсь посади, найчастіше спеціалістів, оголошується конкурс. В його умовах зазначаються вимоги до працівника, який претендує на певну посаду.

На підприємстві наказом створюється конкурсна комісія, яка розглядає подані на конкурс заяви, оцінює відповідність конкурсантів оголошеним вимогам до працівника. До уваги, насамперед, беруться такі конкурсні вимоги: досконалість володіння спеціальністю, трудовий стаж, займані раніше посади, знання іноземних мов (за потреби), рівень володіння комп'ютерною технікою, тощо.

Конкурсна комісія приймає рішення про переможця конкурсу і прийняття його на роботу. З ним укладається угода - **контракт**, який є особливим видом трудового договору, оскільки він є одночасно і юридичною формою найму працівників, регулювання взаємних прав та зобов'язань, і формою, яка визначає умови оплати праці.

Контракт завжди має строковий характер і відображає вимоги до працівника, його роботи, які мають бути виконані у чітко зазначені терміни.

Необхідність переукладання чинного або укладання нового контракту постійно мобілізує сторони до суттєвого підвищення взаємної відповідальності.

Застосування контрактної системи найму і оплати праці є доцільним у випадках, коли робота вимагає від виконавця особливих ділових здібностей, професійних навичок, ініціативи і відповідальності.

Контракт оформляється у двох примірниках для кожної із сторін, вони мають однакову юридичну силу. Контракт набуває чинності з моменту підписання або вказаної дати і може бути змінений лише за письмової згоди сторін.

У контракті зазначаються обсяги робіт, якість і терміни їх виконання, права, обов'язки і взаємна відповідальність сторін, умови оплати праці режим роботи, використовувані системи мотивації, соціально-побутові умови

працівника, підстави припинення та розірвання контракту тощо. Контракт є підставою для видання *наказу* про прийняття працівника на роботу.

4. Показники руху робочої сили на підприємстві.

Чисельність персоналу підприємства не є сталою, вона змінюється під впливом різних чинників, відбувається рух кадрів на підприємстві. Він характеризується такими показниками:

1. Коефіцієнт обороту робочої сили по прийому (*Коп*):

$$K_{op} = Чп \div Ч_{сп},$$

де :

Чп - чисельність прийнятих на роботу за відповідний період, чол.;

Ч_{сп} - середньоспискова чисельність працівників у цьому ж періоді, чол.

2. Коефіцієнт обороту робочої сили по звільненню (*Коз*):

$$K_{oz} = Ч_{зв\ заг} \div Ч_{сп},$$

де :

Ч_{зв.заг} - загальна чисельність звільнених за відповідний період з будь-яких причин, чол.;

3. Коефіцієнт плинності (*Кпл*):

$$K_{пл} = Ч_{зв} \div Ч_{сп},$$

де:

Ч_{зв} - чисельність звільнених за власним бажанням, за порушення трудової дисципліни або з інших причин, не пов'язаних з виробництвом, чол.

ТЕМА 10. ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Продуктивність праці, показники та методи її визначення.
2. Заробітна плата. Функції заробітної плати як економічної категорії.
3. Організація заробітної плати на підприємстві. Тарифна система оплати праці.
4. Форми і системи оплати праці.

1. Продуктивність праці, показники та методи її визначення.

Продуктивність праці - це показник, який характеризує її ефективність і відображає співвідношення обсягу продукції та кількості праці, затраченої на її виробництво.

Рівень продуктивності праці характеризується показником **виробітку**, який визначається кількістю продукції, виробленої одним працівником за одиницю часу.

Методи визначення виробітку можуть бути різними залежно від того, якими одиницями вимірюється обсяг продукції і затрати праці.

Методи визначення виробітку:

1. **Натуральний** - визначаються шляхом ділення обсягу виробленої продукції у фізичних одиницях (N) (штуках, метрах, тоннах тощо) на кількість затраченого часу в норма-годинах (t):

$$B = N / t, \text{ од./год.}$$

Цей метод є достатньо точним і достовірним. Однак, його доцільно застосовувати тоді, коли підприємство виробляє однорідну, порівнювану продукцію, або на окремих робочих місцях, ділянках.

2. **Вартісний** - визначаються діленням обсягу виробленої продукції в грошовому виразі (Q) на затрати праці, виражені в середньосписковій чисельності робітників ($Чссп$) або відпрацьованій ними кількості людино-днів, людино-годин:

$$B = Q / Чссп, \text{ грн./чол.}$$

Вони є найбільш універсальними, дозволяють оцінювати рівень виробітку при виробництві принципово різної продукції. Недоліком вартісних вимірювачів є те, що вони залежать від «цінового чинника», тобто необґрунтоване завищення цін на продукцію призводить до фіктивного зростання продуктивності праці.

3. **Трудовий** - це ділення обсягу продукції, представленого у затратах робочого часу в норма-годинах (T), на чисельність робітників ($Чр$):

$$B = T / Чр, \text{ год./чол.}$$

Такі показники найчастіше використовуються на робочих місцях при оцінці незавершеного виробництва; сфера їх застосування є досить обмеженою, вони вимагають суворої наукової обґрунтованості використовуваних норм.

Оберненим показником до показника виробітку є **трудомісткість**, який характеризує кількість робочого часу, затраченого на виробництво одиниці продукції і визначається діленням затрат праці на обсяг виробництва продукції.

2. **Заробітна плата. Функції заробітної плати як економічної категорії.**

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Основні функції заробітної плати:

- *відтворювальна* (встановлює норми оплати праці на такому рівні, який забезпечував би нормальне відтворення робочої сили відповідної кваліфікації);
- *стимулююча* (спонукає працівників до ефективної роботи на своїх робочих місцях);
- *регулююча* (реалізує принципи диференціації рівня заробітку за фахом і відповідною кваліфікацією, важливістю та складністю трудових завдань);
- *соціальна* (забезпечує реалізацію принципу соціальної справедливості щодо одержання власного доходу).

Номінальна заробітна плата - це нарахована і одержана працівником сума грошей, яка відповідає витраченій ним праці за певний період часу.

Реальна заробітна плата визначає кількість товарів і послуг, яку працівник зможе придбати за зароблену суму грошей. Тобто реальна заробітна плата характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати.

Основна заробітна плата - винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників і посадових окладів для службовців у розмірах, що не перевищують встановлених чинним законодавством.

Додаткова заробітна плата - винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи, винахідництво і особливі умови праці.

Вона включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

3. Організація заробітної плати на підприємстві. Тарифна система оплати праці.

Організація заробітної плати на підприємстві передбачає встановлення тарифної системи оплати праці, яка складається з тарифної сітки, тарифних ставок, тарифно-кваліфікаційних довідників, схеми посадових окладів.

Тарифна сітка являє собою сукупність кваліфікаційних тарифних розрядів і відповідних їм тарифних коефіцієнтів, за якими визначається

розмір тарифних ставок (у гривнях) оплати праці працівників залежно від складності виконуваних робіт і кваліфікації працівників.

Тарифний розряд - елемент тарифної сітки, що характеризує складність виконуваних робіт і рівень кваліфікації працівника, здатного виконувати роботу відповідної складності. Цей показник визначається за довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників.

Тарифний коефіцієнт - елемент порозрядної диференціації тарифних ставок тарифної сітки, який є відношенням розміру тарифної ставки кожного наступного розряду тарифної сітки до розміру тарифної ставки першого розряду.

У сучасних умовах на більшості підприємств застосовують шести та восьмирозрядні тарифні сітки. Тарифні коефіцієнти та їхні співвідношення встановлюються галузевими угодами. Виокремлюють чотири групи уніфікованих тарифних сіток, які диференційовані за галузями економіки:

- восьмирозрядна тарифна сітка із співвідношенням тарифів 1-го і 8-го розрядів $1 : 2,4$ – для оплати праці робітників цехів основного виробництва підприємств чорної металургії;
- восьмирозрядна тарифна сітка із співвідношенням 1-го і 8-го розрядів $1,0 : 2,01$ – для оплати праці робітників, безпосередньо зайнятих на виконанні відповідальних робіт підприємств машинобудування, включаючи електротехнічну, електронну, радіотехнічну промисловість і виробництво засобів зв'язку;
- семирозрядна тарифна сітка із співвідношенням тарифів 1-го і 7-го розрядів $1,0 : 2,01$ – для оплати праці робітників, безпосередньо зайнятих обслуговуванням, налагодженням і ремонтом основного устаткування теплових та електричних систем атомних, теплових і гідроелектростанцій;
- шестирозрядна сітка із співвідношенням тарифів 1-го і 6-го розрядів $1,0 : 1,8$ – для всіх інших видів виробництв і робіт.

Тарифні сітки (тарифних розрядів і тарифних коефіцієнтів) можуть різнитися для різних видів виробництва, робіт, окремих груп і категорій робітників або на підприємстві може бути визначена єдина тарифна сітка (тарифних розрядів і тарифних коефіцієнтів) для оплати праці всіх груп і категорій робітників або навіть усіх працівників підприємства, включаючи керівників, фахівців і технічних службовців.

Вибір тарифної системи і затвердження тарифної сітки відображається в колективному договорі та оформляється наказом керівника підприємства.

Годинні тарифні ставки, зазначені в тарифній сітці, залежать від рівня мінімальної заробітної плати, яка законодавчо встановлюється в Україні, і щоразу переобчислюються одночасно з його зміною. Для навчальних цілей

використовуватимемо тарифну сітку з умовними цифрами, наведену у таблиці.

Тарифна сітка

Тарифний коефіцієнт		1,0	1,08	1,23	1,35	1,53	1,8
умови праці	Форма оплати праці	1-й розряд	2-й розряд	3-й розряд	4-й розряд	5-й розряд	6-й розряд
Нормальні	погодинна	4,80	5,18	5,90	6,48	7,34	8,64
	відрядна	5,14	5,55	6,32	6,94	7,86	9,25
Важкі та шкідливі	погодинна	5,18	5,59	6,37	6,99	7,93	9,32
	відрядна	5,55	5,99	6,83	7,49	8,49	9,99
Особливо важкі та шкідливі	погодинна	5,60	6,05	6,89	7,56	8,57	8,96
	відрядна	5,99	6,47	7,37	8,09	9,16	10,78

4. Форми і системи оплати праці.

У практиці господарювання підприємств найбільш поширеними формами оплати праці є погодинна і відрядна. Кожна з них передбачає використання різних систем оплати праці.

Погодинна форма передбачає оплату праці працівника залежно від відпрацьованого ним часу та рівня його кваліфікації. Вона використовується тоді, коли неможливо або недоцільно встановити кількісні параметри (норми) праці.

Ця форма має такі системи:

1. Пряма погодинна.

$$Z_{п.пог} = \Phi_{міс} \times C_г, \text{ грн.},$$

де $\Phi_{міс}$ - фактично відпрацьований за місяць час, год./міс;

$C_г$ - годинна тарифна ставка по розряду робітника, грн.

Нарахована за цією системою заробітна плата є *тарифною заробітною платою* ($Z_{тар}$).

2. Погодинно-преміальна, при якій заробіток ($Z_{п.прем}$) обчислюється:

$$Z_{п.прем} = Z_{тар} + Д, \text{ грн.},$$

де:

$Д$ - сума преміальних доплат за досягнення певних якісних або кількісних показників, грн.; визначається у % від тарифного заробітку ($Z_{тар}$).

3. Система посадових окладів (окладна система) є різновидом погодинно-преміальної системи. За цією системою оплачується праця працівників, робота яких має стабільний характер (керівники, спеціалісти, службовці). Оплата праці здійснюється не за тарифними ставками, а за встановленими місячними посадовими окладами, які відповідають певним

посадам. Така система також передбачає преміювання працівників за якісні і кількісні показники роботи.

Відрядна форма передбачає залежність суми заробітку від кількості виготовлених виробів або обсягу виконаних робіт за певний проміжок часу.

Відрядна форма має такі системи:

1. Пряма відрядна. Заробіток ($Z_{п.відр}$) при цьому обчислюється за формулою:

$$Z_{п.відр} = \sum_{i=1}^n P_i \times N_{\phi i}, \text{ грн.}$$

де P_i - відрядна розцінка за виготовлення одного виробу i -го виду, грн./шт.;

$N_{\phi i}$ - фактична кількість виробів i -го виду, виготовлених робітником за певний час (найчастіше місяць), шт.;

n - кількість видів виробів.

$$P_i = T_{ум} \times C_z, \text{ грн.},$$

де $T_{ум}$ - час на виготовлення одного виробу i -го виду, год.

Заробітна плата, обчислена за прямою відрядною системою, є **тарифним заробітком** за цією системою ($Z_{тар.в}$).

2. Відрядно-преміальна. Сума заробітку ($Z_{в.прем}$) при цій системі визначається із залежності:

$$Z_{в.прем} = Z_{тар.в} + D_{в}, \text{ грн.},$$

де: $D_{в}$ - сума преміальних доплат, яка обчислюється за формулою:

$$D_{в} = Z_{тар.в} \times \dots, \text{ грн}$$

де:

$П1$ - процент доплат за виконання плану;

$П2$ - процент доплат за кожен процент перевиконання плану;

$Ппн$ - процент перевиконання плану, який можна знайти за формулою:

$$Ппн = \frac{N_{\phi} - N_{пл}}{N_{пл}} \times 100\%$$

де: N_{ϕ} , $N_{пл}$ - відповідно фактичний і запланований обсяг випуску продукції за місяць, шт./міс.

3. Відрядно-прогресивна. Заробітна плата (*Зв.прогр*) обчислюється за формулою:

$$Зв.прогр = N_{вб} \times P_{зв} + (N_{ф} - N_{вб}) \times P_{підв.}, \text{ грн.},$$

де: $N_{вб}$ - вихідна база для нарахування доплат (встановлюється на рівні 110 -115% $N_{пл}$), шт./міс;

$P_{зв}$ - звичайна розцінка за один виріб, грн./шт.;

$P_{підв}$ - підвищена розцінка за один виріб, грн./шт.

$$\frac{\% \text{ розцінки}}{100}$$

$$P_{підв} = P_{зв} \times (1 +$$

Процент росту розцінку визначається зі шкали залежно від проценту перевиконання вихідної бази. Така шкала розробляється і затверджується підприємствами самостійно.

4. Непряма відрядна. Використовується при оплаті праці допоміжних робітників та підсобників.

Заробіток підсобника (*Зв.підс*) можна обчислити із залежності:

$$Зв.підс = N_{фi} \times P_{нвi}, \text{ грн.},$$

де: $N_{фi}$ - фактично виготовлена кількість продукції i -тим основним робітником за зміну, шт./зміну;

$P_{нвi}$ - непрямий відрядний розцінок при обслуговуванні i -го основного робітника, грн./шт.;

n - кількість основних робітників, що обслуговуються одним підсобником, чол.

$$P_{нвi} = \frac{C_{зм}}{n \times N_{пл}}, \text{ грн.}$$

де: $C_{зм}$ - змінна тарифна ставка підсобника, грн./зміну;

$N_{пл}$ - плановий випуск продукції i -им основним робітником, шт./зміну.

Заробіток допоміжного робітника (*Зв.доп*) обчислюється за формулою:

$$Зв.доп = T_{ф} \times C_{г} \times K_{вн}, \text{ грн.},$$

де:

$T_{ф}$ - фактично відпрацьований допоміжним робітником час, год./міс.;

$C_{г}$ - годинна тарифна ставка допоміжного робітника, грн./год.;

$K_{вн}$ - середній коефіцієнт виконання норм на ділянці, яку обслуговує допоміжний робітник.

5. Колективна (бригадна). При використанні цієї системи спочатку розраховується заробіток всієї бригади (*Збр*) як при прямій відрядній системі, використовуючи бригадну розцінку. Потім цей заробіток розподіляється між членами бригади одним із таких методів:

1) *метод годино-коефіцієнтів*; використовується тоді, коли всі члени бригади працюють в однакових умовах;

2) *метод коефіцієнту виконання норм*; використовується за умови, що члени бригади працюють в різних умовах.

6. Акордна система. Передбачає встановлення відрядної розцінки не за одиницю виконаної роботи, а відразу на весь обсяг робіт із встановленням строку його виконання. Різновидом акордної системи є *акордно-преміальна*, яка передбачає виплату премій за термінове та якісне виконання робіт. Акордна оплата праці стимулює виконання всього комплексу робіт з меншою чисельністю працюючих і в коротші терміни. Використовується, *наприклад*, при вантажно-розвантажувальних роботах, ліквідації аварій на виробництві тощо.

Особливими формами оплати праці є *безтарифна, контрактна та система участі в прибутках*.

Безтарифна система оплати праці. Фактична заробітна плата кожного працівника підприємства є часткою у фонді оплати праці всього колективу або колективу окремого підрозділу і залежить від кваліфікаційного рівня працівника (*K*), коефіцієнта трудової участі (*КТУ*) і фактично відпрацьованого часу (*Tф*).

Контрактна система оплати праці ґрунтується на укладанні договору між роботодавцем і працівником, в якому обумовлюються режим та умови праці, права та обов'язки сторін, рівень оплати праці та інше. Договір може оплачувати час знаходження працівника на підприємстві (погодинна оплата праці) або конкретне виконане завдання (відрядна оплата).

Система участі у прибутках передбачає розподіл певної частини прибутку підприємства між його працівниками. Такий розподіл може проводитись у формі грошових виплат або у формі розповсюдження акцій між працівниками підприємства.

ТЕМА 11. ВИТРАТИ НА ВИРОБНИЦТВО. СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ

1. Поняття витрат і собівартості продукції.
2. Класифікація витрат на виробництво продукції.

3. Кошторис витрат на виробництво: призначення, основні складові, розрахунок повної собівартості товарної продукції.
4. Методи розподілу витрат і обчислення собівартості.
5. Шляхи зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

1. Поняття витрат і собівартості продукції

Суспільні витрати виробництва – це сукупні затрати живої і уречевленої праці на виробництво відповідного виду продукції. Вони визначаються робочим часом, який завжди є мірою витрат, потрібних для здійснення виробництва.

Вартість продукту складається з трьох частин: вартості спожитих засобів виробництва (с), вартості необхідного продукту (v), вартості додаткового продукту (m). Вартість продукту ВП виражається формулою:

$$\text{ВП} = \text{c} + \text{v} + \text{m}$$

Собівартість – це грошовий вираз поточних витрат підприємства на виробництво і реалізацію продукції. *Вона показує витрати кожного виробника на виробництво і збут продукції. Собівартість одиниці продукції визначається відношенням витрат виробництва до обсягу виробленої продукції.*

Види собівартості:

1) залежно від часу формування затрат:

- планова - визначається перед початком планового періоду на основі прогресивних норм витрат ресурсів та діючих цін на ресурси у момент складання плану

- фактична - відображає фактичні витрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції за даними бухгалтерського обліку

- нормативна - формується з витрат на виробництво та реалізацію продукції, визначених на основі діючих норм витрат ресурсів

- кошторисна - відображає витрати підприємства на виріб або замовлення, які виконуються в одиничному (індивідуальному) виробництві або в разовому порядку.

2. виходячи із місця формування затрат:

- цехова – включає всі прямі поточні витрати пов'язані з виробництвом продукції у межах цеху підприємства (сировина, заробітні плата основних робітників, нарахування на зарплату основних робітників, амортизація обладнання цеху)

- виробнича – охоплює витрати на виробництво продукції в межах усього підприємства (витрати на енергію, спожиту в технологічних цілях, витрати на утримання й експлуатацію обладнання, амортизація будівлі виробничого корпусу)

- повна – це сукупність витрат, що складаються з виробничої собівартості та поза виробничих витрат підприємства (адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат)

3) залежно від тривалості розрахункового періоду:

- місячна - визначається, виходячи із витрат і кількості виготовленої продукції в певному місяці.

- квартальна - визначається, виходячи із витрат і кількості виготовленої продукції в певному кварталі.

- річна - виходячи із витрат і кількості виготовленої продукції у звітному році.

4) за складом продукції:

- товарна - витрати на виготовлення продукції, визначеної підприємством для реалізації

- валова - витрати на виготовлення всього обсягу об'єктів господарської діяльності підприємства

- реалізована - витрати на виробництво і збут продукції, яка вважається реалізованою для визначення фінансового результату.

- незавершене виробництво - вартість продукції часткової готовності у зв'язку з незакінченим технологічним циклом її виготовлення на певну звітну дату;

5) за ступенем охоплення підприємств:

- індивідуальна - відображає витрати окремого підприємства на виробництво та реалізацію продукції.

- галузева - відображає середні у галузі витрати на виробництво і реалізацію продукції.

2. **Класифікація витрат на виробництво продукції**

Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції розподіляються: за характером участі у виробничому процесі; за якісним складом; за способом включення їх у собівартість; за формою участі витрат у виробничому процесі.

Залежно від характеру участі в процесі виробництва витрати поділяються на основні та накладні.

Основні витрати пов'язані з безпосереднім виконанням технологічних операцій по виробництву продукції, без них виробництво певного виду продукції неможливе.

Накладні витрати – це витрати з управління та обслуговування діяльності виробничого підрозділу (бригади, ферми, цеху), рослинництва і тваринництва, а також господарства в цілому. Це загальновиробничі витрати.

За ступенем однорідності:

- прості витрати однорідні за складом, мають єдиний економічний зміст і є первинними (витрати на сировину і матеріали або на заробітну плату виробничих працівників).

- комплексні витрати різняться за своїм складом і охоплюють кілька елементів витрат (заробітна плата обслуговуючого персоналу; амортизаційні відрахування; витрати на ремонт та підтримання машин і механізмів у робочому стані; витрати на придбання запасних частин та ін.)

За способом включення в собівартість продукції всі витрати поділяються на: прямі і непрямі (розподілювані).

- **прямі витрати** пов'язані з виробництвом певного виду продукції і можуть бути прямо віднесені на відповідний об'єкт обліку.

- **непрямі витрати** пов'язані з виробництвом кількох видів продукції, тому вони не можуть бути віднесені безпосередньо на один продукт, а розподіляються між ними за відповідною методикою.

За формою участі витрат у виробничому процесі:

- постійні витрати безпосередньо не пов'язані з обсягом виробництва продукції. (витрати на утримання та експлуатацію будівель і споруд, на управління та обслуговування виробництва, плата за землю або фіксована орендна плата за користування землею, приміщеннями, технікою, виплата процентів за банківські кредити та ін.

- **змінні витрати** – це витрати, загальна сума яких за певний час залежить від кількості виготовленої продукції або обсягу виконаних робіт. (витрати на оплату праці, вартість використаної сировини, витрати на експлуатацію машин і устаткування, на ремонт та інструменти тощо.

3. Кошторис витрат на виробництво: призначення, основні складові, розрахунок повної собівартості товарної продукції.

Кошторис витрат на виробництво включає всі витрати підприємства, пов'язані з його основною діяльністю за певний період, незалежно від того,

чи відносяться вони на собівартість у цьому періоді. Складання кошторису передбачає групування витрат за економічними елементами.

Дія	Кошторис витрат на виробництво	
+	1. Матеріальні витрати	<ul style="list-style-type: none"> • сировина й основні матеріали; • комплектуючі; • покупні напівфабрикати; • виробничі послуги сторонніх підприємств, необхідні для виготовлення продукції; • допоміжні матеріали, що використовуються в технологічному процесі або для його обслуговування; • пошук і використання природної сировини (відрахування на геологорозвідувальні роботи, рекультивацію землі, плата за деревину тощо)
+	2. Заробітна плата	Включає всі форми оплати праці штатного і позаштатного персоналу підприємства, доплати та надбавки працівникам за кваліфікацію, за перевиконання плану, за роботу у святкові та вихідні дні, оплата відпусток
+	3. Відрахування на соціальні заходи	Сукупність відрахувань до Пенсійного фонду на обов'язкове соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства, відрахування на інші соціальні заходи
+	4. Амортизація	Складається з амортизаційних відрахувань за встановленими нормами від балансової вартості основних фондів, а також амортизації нематеріальних активів
+	5. Інші витрати	Включають ті з них, які за змістом не можна віднести до вищезгаданих (оплата послуг зв'язку, обчислювальних центрів, охорони, витрати на відрядження, страхування майна, винагороди за винаходи й раціоналізаторські пропозиції, оплата робіт із сертифікації продукції тощо)
=	6. Витрати на виробництво - разом	Знаходиться як сума попередніх п'яти пунктів: п. 6 = п. 1 + п. 2 + п. 3 + п. 4 + п. 5
Коригування кошторису:		
-	7. Витрати, що не включаються до собівартості	
±	8. Зміна залишків витрат майбутніх періодів	Зменшення (+), приріст (-)
±	9. Зміна залишків резерву майбутніх платежів	Приріст (+), зменшення (-)
±	10. Зміна залишків незавершеного виробництва	Зменшення (+), приріст (-)
=	11. Виробнича собівартість товарної продукції	п. 11 = п. 6 - п. 7 ± п. 8 ± п. 9 ± п. 10
+	12. Позавиробничі (комерційні) витрати	Входять витрати на транспортування та збут готової продукції підприємства

=	13. Повна собівартість товарної продукції	п.13 = п.11 + п.12.
---	---	---------------------

3. Методи розподілу витрат і обчислення собівартості.

Методи розподілу витрат і обчислення собівартості:

– *метод прямого віднесення витрат на відповідні види продукції* використовується в тих галузях, де в процесі виробництва одержують один вид продукції. При цьому собівартість одиниці продукції визначають діленням суми витрат по даному об'єкту обліку на загальний обсяг виробленої продукції;

– *метод виключення вартості побічної продукції із загальної суми витрат.* При цьому побічна продукція (солома, стебла кукурудзи, гичка, гній тощо) оцінюється за нормативною собівартістю або фактичними витратами на її збирання, перевезення і заготівлю. Після вирахування вартості побічної продукції із загальної суми витрат решту їх відносять на обсяг виробленої основної продукції. Цим методом обчислюють собівартість 1 ц приросту живої маси молодняка великої рогатої худоби і свиней;

– *метод розподілу витрат між видами продукції пропорційно до кількісного значення однієї з ознак, спільної для даних видів продукції.*

– *метод оцінки витрат на окремі види продукції експертним шляхом і вираження їх у певних відносних показниках.* Наприклад, у молочному скотарстві собівартість однієї голови приплоду розраховується за вартістю 60 кормо-днів утримання корів, а приплоду лоша́т робочих коней визначається виходячи із вартості (витрат) 60 кормо-днів утримання дорослих тварин;

– *метод розподілу витрат за допомогою коефіцієнтів,* які встановлюються централізовано. При їх визначенні витрати на одиницю одного з видів продукції приймаються за одиницю, а щодо інших видів продукції виражаються відповідним коефіцієнтом. Таким чином усі види продукції переводять в основну, визначають її загальний обсяг та обчислюють собівартість одиниці основної продукції. Витрати на окремі види продукції розподіляють пропорційно до їх частки в загальному обсязі умовної продукції. Цим методом обчислюється собівартість одиниці продукції вівчарства. Так, витрати на утримання овець (без вартості приплоду та побічної продукції) розподіляють між вовною (1ц вовни прирівнюється до 5 одиниць) та приростом живої маси, один центнер якого береться за одиницю.

– *метод розподілу витрат пропорційно до вартості окремих видів продукції за реалізаційними цінами* використовують при обчисленні

собівартості продукції овочівництва, лікарських і ефіроолійних культур, бджільництва та інших галузей.

*В аграрних підприємствах собівартість сільськогосподарської продукції, робіт і послуг визначається в певній послідовності. Це пов'язано з тим, що продукція і послуги одних галузей і виробництв споживаються іншими в процесі господарської діяльності. Спочатку визначають собівартість робіт допоміжних виробництв: в автомобільному вантажному транспорті – 10т*км вантажних перевезень; у транспортних роботах тракторів – одного еталонного гектара роботи. Послуги цих виробництв практично повністю споживаються в галузях господарства і їх витрати відносяться на собівартість сільськогосподарської продукції. Після розподілу витрат допоміжних виробництв за об'єктами обліку визначають собівартість продукції рослинництва, а потім тваринництва.*

4. Шляхи зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

Зниження собівартості продукції - одне з основних джерел накопичень, забезпечення розширеного виробництва на основі прискорення науково-технічного прогресу у всіх галузях сільськогосподарського виробництва. Чим дешевше виробництво сільськогосподарської продукції, тим більшими можливостями буде мати у своєму розпорядженні суспільство для зниження роздрібних цін на продовольчі товари, тим повніше задовольнятимуться потреби людей, тим конкурентоздатною буде продукція.

До зовнішніх факторів зниження собівартості належать:

- економічне середовище, в якому функціонує підприємство (фінансова та інвестиційна політика держави, податкова система, митна політика, світовий ринок, ринковий попит і ціни на продукцію, правова форма господарювання, наявність переробних підприємств, наявність конкурентів);
- науково-технічне середовище (поява нових науково-технічних відкриттів і нових технологій);
- політична обстановка (міжнародне становище країни, аграрна політика країни);
- юридичне середовище (зміни в законодавстві країни, рішення обласних, районних і місцевих органів влади);
- природно-кліматичні умови (клімат, ґрунти, природні ресурси);
- географічні особливості (віддаленість від міст, наявність і розвиненість транспортної мережі).

Зовнішні чинники мають рухливість і невизначеність. Рухливість зовнішніх факторів – це швидкість, з якою відбувається зміна їх впливу на підприємство і окремі його галузі. Швидкість зміни впливу зовнішніх факторів в останні роки збільшується, що вимагає постійної уваги і негайної реакції на них з боку підприємств.

До внутрішніх чинників зниження собівартості належать:

- фінансове забезпечення (капітал, доходи, кредит, фінансова звітність);
- техніку (споруди, система машин, транспортні засоби, рівень механізації виробничих процесів, дороги);
- технологію;
- трудовий потенціал (управління кадрами, чисельність працездатного населення, віковий склад, освіта і кваліфікація, організація праці, оплата праці, соціальне забезпечення);
- організацію (планування виробництва, розміри і розміщення приміщень, матеріально-технічне постачання, маркетинг).

ТЕМА 10. ПРИБУТОК І РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Дохід підприємства.
2. Прибуток підприємства.
3. Рентабельність виробництва і методика визначення її показників.

1. Дохід підприємства.

Дохідність підприємства є одним із найголовніших показників, які відображають його фінансовий стан. Такий показник визначає мету підприємницької діяльності. Окрім керівництва фірми і колективу, він цікавить вкладників капіталу (інвесторів, кредиторів), а також державні органи, насамперед податкову службу, фондові біржі, які здійснюють купівлю-продаж цінних паперів.

Основний результат діяльності підприємства визначається з допомогою цілого ряду показників, які поділяються на абсолютні та відносні. До абсолютних показників відносять прибуток підприємства, який іноді ототожнюють з поняттям "дохід", а до відносних – рентабельність підприємства.

Ототожнювати дохід з прибутком підприємства неправильно. Поняття "дохід" широко застосовується як на макроекономічному рівні, так і в побуті. Можна говорити про національний дохід держави, дохід громадянина, дохід підприємства та ін. Але зміст доходу при цьому не однозначний. Досить часто цим поняттям визначають загальну суму грошових надходжень підприємства від реалізованої продукції, виконаних робіт та наданих послуг.

З практичної точки зору показник "дохід" означає загальну суму коштів, яку одержує підприємство за певний період і яка, після вирахування податків, може бути використана на споживання та інвестування.

Дохід - це виторг підприємства від реалізації продукції, послуг та виконання робіт без урахування податку на додану вартість та акцизного збору.

Згідно з останньою редакцією Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" **валовий дохід** - це загальна сума доходу підприємства від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами.

Доходами організації, згідно з бухгалтерським обліком, вважається збільшення економічних вигод у результаті надходження активів (грошових коштів, іншого майна) і погашення зобов'язань, що приводить до збільшення капіталу цієї організації, за винятком внесків учасників (власників майна).

Доходи поділяються на *доходи від звичайних видів діяльності* й інші надходження. До *інших надходжень* відносяться:

- операційні доходи;
- позареалізаційні доходи;
- надзвичайні доходи.

Організація самостійно визнає надходження доходами від звичайних видів діяльності або іншими надходженнями, використовуючи Положення бухгалтерського обліку «Доходи організацій».

Таблиця 14.1 - Класифікація доходів і їх склад

Види доходів	Склад доходів
1. Доходи від звичайних видів діяльності	Виручка від продажу продукції і товарів. Находження, пов'язані з виконанням робіт, наданням послуг
2. Операційні доходи	Відсотки і дивіденди. Роялті. Орендна плата. Находження, отримання яких пов'язані з наданням за оплату в тимчасове використання своїх активів, інтелектуальної власності тощо, коли це не є предметом діяльності організації. Находження від продажу основних засобів. Нереалізований прибуток, отриманий внаслідок переоцінки ринкових цінних паперів

3. Позареалізаційні доходи	Штрафи, пеня, неустойки за порушення умов договору. Активи, отриманні без оплати (в тому числі за договором дарування). Надходження відшкодування збитків, заподіяних організаціями. Прибуток минулих років, визнаний у звітному році. Суми кредиторської заборгованості, за якими пройшов термін часу. Курсова різниця. Суми дооцінки активів (за винятком позаобротних активів). Інші позареалізаційні доходи
4. Надзвичайні доходи	Надходження, які виникли внаслідок надзвичайних обставин, страхові повернення, вартість матеріальних цінностей, що залишаються від списання активів, які не піддаються відновленню і подальшому використанню

Бухгалтерський облік істотно відрізняється від податкового обліку. Тому прибутком для оподаткування є дохід, зменшений на величину здійснених витрат, які визначаються відповідно до Податкового кодексу. До доходів належать:

- доходи від реалізації продукції (робіт, послуг), майна і майнових прав;
- позареалізаційні доходи.

Доходом від реалізації є: 1) виручка від реалізації товарів (робіт, послуг) як власного виробництва, так і раніше придбаних; 2) виручка від реалізації майна (включаючи цінні папери) і майнових прав.

Позареалізаційними доходами, згідно з Податковим кодексом, є:

- а) доходи від пайової участі в інших організаціях;
- б) доходи від операцій купівлі-продажу іноземної валюти;
- в) доходи у вигляді штрафів, пені й інших санкцій за порушення договірних зобов'язань, а також сум відшкодування збитків;
- г) інші доходи.

2. Прибуток підприємства.

Прибуток підприємства в загальному значенні являє собою частину вартості додаткового продукту і є складовою доходу підприємства. Усі підприємства, здаючи замовнику готові об'єкти або реалізуючи продукцію, відшкодовують свої витрати на виробництво, купують основні виробничі фонди і нормовані оборотні засоби, та для нормальної діяльності вони повинні отримувати понад це певний прибуток.

Прибуток - це частина виторгу, що залишається після відшкодування всіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства.

Прибуток є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства, науково-технічного удосконалення його матеріальної бази і продукції, усіх форм інвестування. Він слугує джерелом сплати податків. Враховуючи значення прибутку, вся діяльність підприємства спрямована на його зростання.

Загальна величина прибутку має ті самі джерела утворення, що й дохід:

- прибуток від реалізації продукції;
- прибуток від позареалізаційних операцій;
- прибуток від іншої реалізації.

Залежно від формування та розподілу прибуток підприємства поділяють на загальний (балансовий) та прибуток після сплати податків (чистий прибуток).

Загальний (балансовий) прибуток - це весь прибуток підприємства, отриманий від усіх напрямків його діяльності до сплати податку та розподілу.

Чистий прибуток підприємства - загальний прибуток за вирахуванням суми податку на прибуток.

Валовий прибуток - це різниця між валовим доходом підприємства та виробничими витратами, тобто це загальний прибуток разом з невиробничими витратами (адміністративними, витратами на маркетинг, збут тощо).

Операційний прибуток дорівнює валовому прибутку за вирахуванням невиробничих витрат.

Маржинальний прибуток становить різницю між обсягом реалізації продукції та змінними витратами виробництва.

Різницю між розрахунком прибутку в Україні та світовій практиці представлено на рис. 1

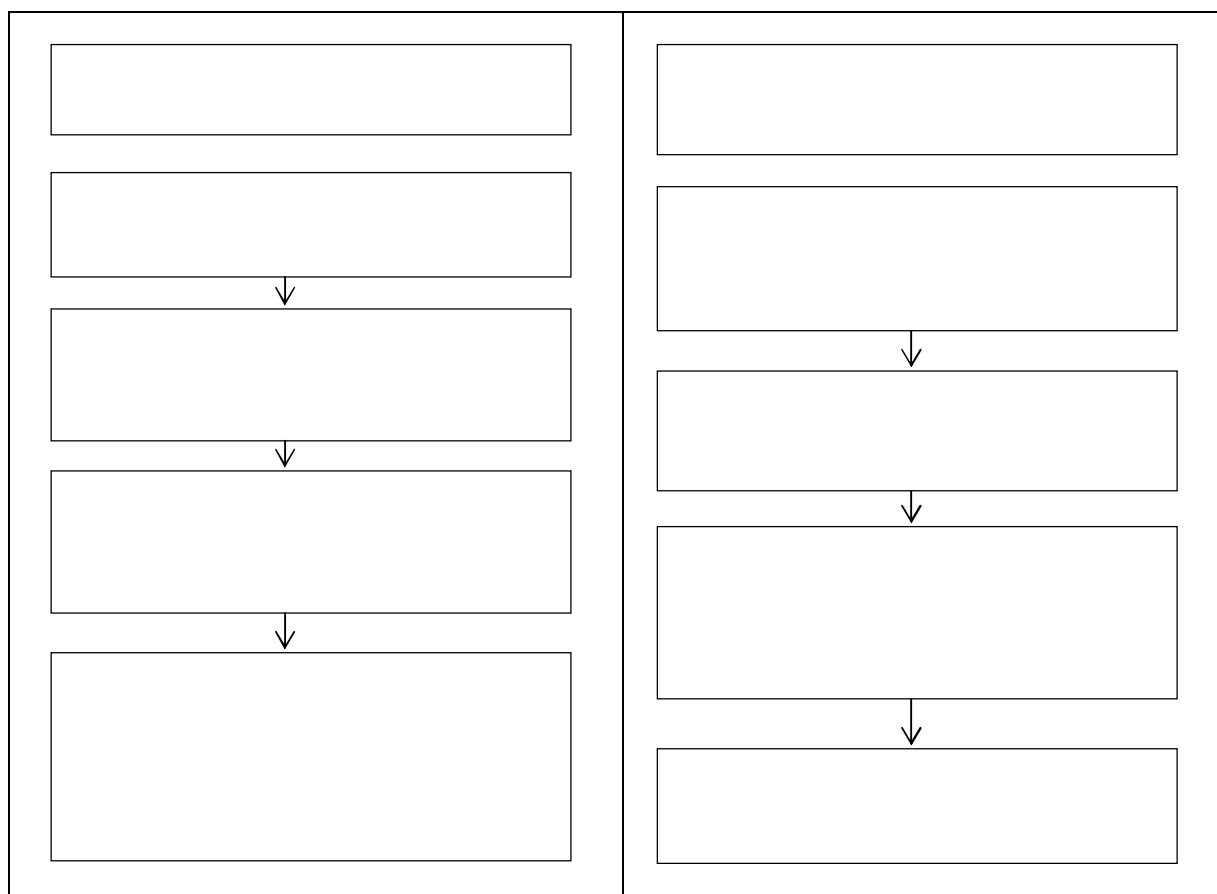

Рисунок 1. Формування прибутку

Головними напрямками використання прибутку є поділ його на дві частини: прибуток, що йде за межі підприємства (виплати власникам корпоративних прав, персоналу підприємства за підсумками роботи, на соціальну підтримку) та нерозподілений прибуток, який залишається на підприємстві. Він залишається на рівні інвестиційного та резервного фондів. Резервний фонд використовується у разі недостатньої кількості оборотних засобів. Інвестиційний фонд акумулює кошти для розвитку виробництва, оновлення його виробничої бази. Проте такий розподіл прибутку умовний, оскільки на кожному підприємстві є своя специфіка розподілу коштів, що має бути врахованою.

Нині підприємства дістали певну самостійність у формуванні власних фондів. Якщо раніше існували нормативи відрахувань у фонди, то тепер підприємства можуть розпоряджатися власним прибутком на свій розсуд, вилучати з нього такі суми до різних фондів, які вважають за потрібне.

На прибуток як економічний показник впливає велика кількість факторів. Ці фактори можна поділити на зовнішні та внутрішні.

До *зовнішніх відносять такі фактори*, які не залежать від розвитку підприємства:

- інфляційні процеси;
- законодавство;
- політика;
- науково-технічний та соціальний розвиток регіону;
- політики оподаткування та ін.

До внутрішніх факторів відносять ті, що залежать від діяльності окремого підприємства. Вони можуть впливати на формування прибутку як безпосередньо, так і опосередковано.

До факторів безпосереднього впливу належать:

- обсяг продукції, що випускається;
- собівартість виробництва;
- ціна продукції, що реалізується;
- найменування (асортимент) продукції, що випускається.

Величина впливу факторів **опосередкованої дії на прибуток** обчислюється за допомогою регресійно-кореляційної залежності.

До таких факторів відносять:

- післяпродажний сервіс;
- збільшення або зниження зносу основних виробничих фондів;
- рекламу;
- співвідношення власного та залученого капіталу та ін.

3. Рентабельність виробництва і методика визначення її показників.

Рентабельність характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємство за рахунок грошової виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) повністю відшкодовує витрати на її виробництво й одержує прибуток як головне джерело розширеного відтворення.

Рентабельність – це відносний показник ефективності виробництва, який характеризує рівень віддачі витрат і ступінь використання ресурсів.

Рентабельність вимірюється у **відсотках** або **коефіцієнтах** і як показник має кілька різновидів, які залежать від використовуваних у розрахунках прибутку і ресурсів (витрат). Тому розрізняють кілька **показників прибутковості (рентабельності)** для оцінки ефективності діяльності підприємства та його фінансово-економічного стану.

1) Рентабельність інвестицій (капіталу) (Pi) - це відношення чистого прибутку підприємства (*Пч*) до загальної суми інвестицій (*I*):

$$P_i = \text{Пч} / I \times 100, \%$$

Чим вищим є прибуток на інвестований капітал, тим краще працює підприємство.

Різновидами цього показника є:

- *рентабельність власного капіталу (Рвл кап)* - відношення чистого прибутку підприємства (*Пр чист*) до величини його власного капіталу (*Квл*):

$$Рвл\ кап = Пр\ чист / Квл \times 100, \%$$

- *рентабельність активів (Ракт)* - відношення прибутку підприємства до загальної суми його активів (*Азаг*):

$$Ракт = Пр\ чист / Азаг \times 100, \%$$

Якщо останній показник є меншим за процентну ставку за довгостроковими кредитами, то фінансовий стан підприємства є незадовільним.

2) Рентабельність продукції (Рпрод) - характеризує ефективність витрат на її виробництво та збут і є відношенням прибутку від реалізації продукції (*Преал*) до повної собівартості реалізованої продукції (*Среал*):

$$Рпрод = Преал / Среал \times 100, \%$$

3) Рентабельність окремих видів продукції (Рі):

$$Рі = (Ці - Сі) / Сі \times 100, \%$$

де *Ці, Сі* - ціна і повна собівартість одиниці продукції *i*-го виду, грн.;

4) Рентабельність виробництва (Рвир) - відношення чистого прибутку підприємства до суми середньорічної вартості основних виробничих фондів підприємства і середньорічних залишків нормованих оборотних засобів:

$$Рвир = Пр\ чист / (Ссер + Сноз) \times 100, \%$$

5) Рентабельність продажу продукції (обороту) (Рреал) - відношення прибутку від реалізації продукції до обсягу реалізованої продукції (*РП*):

$$Рреал = Преал / РП \times 100, \%$$

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. 2-ге вид., Київ : КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Барбаріч Т. М. Конкурентоспроможність підприємств харчової промисловості Житомирської області. *Економіка та держава*. 2011. № 9. С. 70-72.
3. Бердар М. М. Конкурентоспроможність підприємств харчової промисловості України: сучасні проблеми та напрями підвищення. *Агросвіт*. 2018. № 12. С. 8-14.
4. Березін О. В., Бутенко Н. В. Економіка підприємства: Практикум : навч. посіб. Київ : Знання.: 2012. 784 с.
5. Економіка виробничого підприємства : навч. посіб. / Й. М. Петрович, І.О. Будіщева та ін. ; за ред. Й.М. Петровича. 2-ге вид., перероб та доп. Київ : Знання, 2014. 405 с.
6. Економіка підприємств / за ред. П. С. Харіва. Тернопіль : Економічна думка, 2012. 449 с.
7. Економіка підприємства : підручник / за ред. С. Ф. Покропивного. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : КНЕУ, 2012. 528 с.
8. Економіка харчової промисловості: наук. журн. / Одес. нац. акад. харчових техн., Ін-т проблем ринку та екон.-еколог. дослідж. НАН України. Одеса : [б. в.], 2008. Виходить щоквартально. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%96100370
9. Економічний аналіз : навч. посіб. / М. А. Болюх та ін. ; за ред. М. Г. Чумаченко. Київ : КНЕУ, 2013. 556 с.
10. Запольський А., Українець А. Екологізація харчових виробництв : підручник. Київ : Вища школа, 2005. 428 с.
11. Ільїна С. Б., Журба Т. С. Контролінг процесів господарської діяльності на підприємствах харчової промисловості : навч. посібник. Київ : Професіонал – 2008. 592 с.
12. Кордзая Н. Р., Єгоров Б. В. Продовольча безпека. Якість та безпечність харчової продукції : монографія. Київ: Олді-Плюс, 2020. 160 с.
13. Купріна Н. М., Баранюк Х. О. Ефективність діяльності підприємств харчової промисловості Одеської області: практичний аспект. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Т. 7, Вип. 4. С.28-32.
14. Малів З. О., Луцький І. М. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ :

Знання, 2012 580 с.

15. Мошенський С. З., Олійник О. В. Економічний аналіз : підручник / за ред. Ф.Ф. Бутинця . 2-ге вид., доп. і перероб. Житомир : ПП "Рута", 2015. 704 с.

16. Піх М. З. Основні тенденції розвитку харчової промисловості країни в контексті економічної безпеки підприємства. *Підвищення ефективності діяльності підприємств харчової та переробної галузей АПК* : матеріали IV всеукраїн. наук.-практ. конф. Київ, 18-19 лист. 2015 р. Київ : НУХТ, 2015. 295 с.

17. Протопова В. О., Полонський А. Н. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2013. 220 с.

18. Сідун В. А., Пономарьова Ю. В. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2013. 436 с.

19. Якимчук Т. В. Стан і перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 4 (106). С. 162-168.

Навчальне видання

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Курс лекцій

Укладач: **Олійник** Тетяна Георгіївна

Відповідальний за випуск О.І. Котикова

Технічний редактор Н.В. Семінюк

Формат 60*841/16. Ум.друк.арк. ____

Тираж ____ прим. Зам №__

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе,9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013р.